

ПОЧАТОК
ВЕЛИКОГО
ПРОЦЕСУ

ЧИКАГО - 1968

ПОЧАТОК ВЕЛИКОГО ПРОЦЕСУ

УКРАЇНА СЬОГОДНІ І ЇЇ ВИГЛЯДИ НА МАЙБУТНЄ

(Матеріали конференції ІСНО в час СКВУ)

diasporiana.org.ua

Чикаго, 1968

Тираж — 1500
Накладом «Самостійної України»

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Вся еміграція сьогодні знаходиться під знаком матеріялів, які продісталися на захід з України, зокрема книжки В. Чорновола „Лихо з розуму”, виданої Першою Українською Друкарнею в Парижі. Це вперше, здається, після другої світової війни українці на еміграції одержали, як то кажуть „чорне на білому” від своїх братів в Україні. Це вперше світова преса не змогла, як звичайно бувало, промовчати цю подію, або насвітлювати її у викривленому дзеркалі.

Жахливий терор російського імперіялізму в Україні, відвага, стійкість, блискуча аргументація авторів цих матеріялів — потрясли сумлінням світу. Деякі західні кореспонденти, знаючи, в яких обставинах ці матеріяли були писані й свідомо передані на захід до публікації, видвигают проблему переоцінки класичних понять, як от нпр., героїства. Ми, на еміграції суці, у свою чергу, індивідуально чи загально; голосно чи тільки у своїй совісті — ставимо питання нашої національної працьовитости, жертвенности тощо, а понад усе, нашого знання сучасної України.

Аналіза процесів в Україні, це і тема цієї збірної праці. Друкуємо її з глибокою вірою, що допоможе вона якнайширшій аудимоді познайомитися зі станом в Україні. У висліді — сподіємося — читачька громада глибше зрозуміє і завдання еміграції на цьому етапі визвольної боротьби.

А. Заревівський

СУЧАСНИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ СТАН В УКРАЇНІ

I. Вступні завваги. Про політичне життя в сучасній Україні трудно говорити конкретно, бо властивої політичної діяльності в советських умовах дуже мало, тим більше, що в Україні вся праця і постанови Комуністичної партії України — це сліпе наслідування того, що вирішують керівники партії в Москві.

Дещо краще положення на відтинку суспільному, в різних суспільно-громадських і професійних ділянках підсоветської спільноти, особливо в культурній ділянці, про що буде мова також в інших доповідях, тому ми постараємося подати тільки в загальних зарисах ті моменти, яким, на нашу думку, слід нам присвятити особливу увагу.

При цьому слід на самому початку зазначити, що теза 30-их років про політизацію всіх процесів і відсунення на другий план культурного аспекту, в сучасному етапі не вповні виправдана. Сьогодні боротьба за українську мову, культуру, мистецтво не менш важна ніж праця якоїсь організованої підпільної формації. Після повторних знишень, що їх зазнало українство, мусить насамперед пройти культурна революція, яка підготує національну свідомість і з'єднає для неї маси. Коли це буде досягнуто, тоді легко можна буде перейти на етап організованої політичної дії.

Стараючись подати бодай схематичний образ суспільно-політичних процесів в сучасній Україні, хочемо згори вказати на труднощі, на які натрапляє кожний дослідник. Український публіцист з Пряшівщини, Юрій Бача, який прожив пару років в Україні після 1956 р., остерігав тих, що збираються

давати остаточні висновки, що можна жити в Україні і її не знати. А що тоді може сказати звичайний турист, якому дозволено тільки перебувати у певній зоні і до якого ставиться з великою обережністю, чи той хто на підставі офіційних видань старається розв'язати тайну сфінкса?... Тому, коли хочемо бодай приблизно пізнати ситуацію в сучасній Україні, слід зробити своєрідне критичне підсумування всіх можливих офіційних та інших інформацій. Чим більше таких інформацій матимемо, чим різномодніші вони, тим кращі висліди досягнуться.

II. Два аспекти сучасної України. Розглядаючи питання суспільно-політичного стану ми повинні пам'ятати, що в сучасній Україні існують два сектори суспільно-політичного життя, а саме, офіційний і національно-не-приспосованський. Обом виявам треба присвятити належну увагу, бо обидва мають вплив на розвиток подій на нашій Батьківщині.

Офіційний сектор це не тільки Комуністична партія України зі своїми сателітами—комсомолом тощо, але також різномодні професійні спілки, серед яких одна з найважливіших це Спілка письменників України членами якої є різні типи осіб починаючи від Корнійчука-Козаченка, по через Малишка, Стельмаха, Драча, а на Ліні Костенко і Дзюбі кінчаючи. Це також школа, культурно-мистецьке, наукове життя, іншими словами велика частина українського народу.

Національно-неприспосованський це новий фактор, який саме починає ставати на ноги, про який чим раз більше пишеться і існування якого матиме великий вплив навіть на українську політичну еміграцію. До цієї теми ми ще повернемося, але вже тепер можемо сміло твердити, що поява цього чинника матиме капітальне значення на розвиток процесів в Україні, тому студія цього **нового фактора** — це одне з найважливіших завдань українського визвольного руху.

Як це звичайно буває, між цими двома секторами проводиться змагання, боротьба. Це річ нормальна, бо новий чинник, щоб зробити собі місце в існуючому укладі суспільства, мусить заперечити існуючі порядки і намітити ясні власні

принципи. Він мусить здобути собі визнавців для намічених завдань, а притягаючою силою стане тоді, коли висунені ідеї та її апостоли будуть на висоті завдань.

У ставанні незалежного суспільного-політичного фактора перешкодою стає окупаційна влада, яка найрізноманітнішими засобами старається його здушити. Труднощі нового чинника випливають також з об'єктивних обставин: Заляканість населення та інертність до будь якої політичної діяльності.

У всенациональному масштабі дія обох чинників чи тільки деяких їхніх елементів, повинна себе доповнювати, бо тільки таким шляхом можна обмежити втрати і жертви національного сектора. Важливим досягненням для національного сектора була б можливість витворити і в офіційній площині крило, яке б наплямувало негідне поступовання пристосованців, щось в роді того, що завважується в СПУ, де Гончар і С. Крижанівський заступають інші позиції ніж Корнійчук і Козаченко. Своєрідну взаємну допомогу між двома секторами ми завважили під час арештів, коли дехто з визначних культурних діячів став в обороні ув'язнених. Це незвичне становище, бо звичайно лавреати в ССРСР засуджують засуджених.

III. Суспільні стани і формації. При аналізі суспільного життя уважаємо за потрібне подати насамперед характеристику трьох виявів соціальних спільнот, які надалі осталися діючими навіть в підсоветській дійсності, маємо на думці село, місто й інтелігенцію.

Село. Внаслідок постійного тиску та дискримінації з боку влади традиційне українське село, зберігши тільки біологічну субстанцію і мову, стало інертне, без ініціативи і дуже часто затроєне алькоголем. Позбавлене ініціативи, кероване нездідною і запроданою партії адміністрацією, українське село осталося на дуже низькому культурному і національному рівні, обмежуючи себе до фольклорного мистецтва, втративши одначе важливу роллю в національних і політичних стремліннях українського народу. Запущене і частинно здеморалізоване, воно животіє завдяки обкраданню колективної власності. Молоді сили покидають село і переходять до міст, вчас-

лідок чого завважається постійний демографічний регрес села, яке сьогодні ставить тільки 49% всього населення УРСР. Будучи позбавленим творчої праці чи провідної ролі в суспільстві, українське село надалі постачає український елемент до міста. І хоча українська інтелігенція надалі має селянський характер, а українська література і мистецтво переважно трактує селянську тематику, то ця інтелігенція чим раз даліше відчужується від українського села, не зумівши водночас цілковито влитися в міське життя.

Місто. Вищі кадри міста, що складаються з надісланих з Росії або давніше осілих в Україні росіян, тільки з трудом допускають українців до міста, а як і допускають то на найнижчі становища. Поселення українців в містах (наприклад в Києві) дозволяється тільки в виїмкових випадках. Під тиском міської московської ієрархії та всієї адміністрації навіть місцеві українці, чи ті, що прийшли із села, починають вживати російську мову, висилати дітей до російських шкіл. Дискримінація всього українського по містах доходить до того, що ті родини, які говорять по-українському, натрапляють на ряд перешкод, а з їхніх дітей насміхаються їхні ровесники, діти московської олігархії.

В місті витворився тип партійного апаратчика, який, йдучи по лінії найменшого опору, становить тип советської людини, персяяклої советщиною і російщиною. Ці ж апаратчики, які зайняли вигідні і запевнені становища по всіх професіях, творять властиве ядро офіційного суспільного і політичного життя.

Робітництво майже ніколи не було національно свідоме, тому й тепер не відчуває тиску окупаційної влади і тому серед нього не видно яскравих проявів оборони легітимних аспірацій українців. Все ж таки з приходом до міста елемента з села є вигляди, що серед робітництва, чи хоча серед частини його, можна буде дістати підтримку у прагненнях українського народу. Багато в цьому залижатиме від того, як далеко сягне вплив української інтелігенції, цієї посередньої ланки між

селом і містом і під сучасну пору найсвідомішої верстви українського народу.

Інтелігенція в широкому розумінні цього слова рекрутується як з міста так із села і сьогодні відіграє найважливішу роль в партійному, державному, професійному, і в національно-культурному житті. Очевидно, що не слід узагальнювати, але все ж таки ініціатива в справі домагань на національному відтинку вийшла з-поміж українських письменників, вчителів, професорів, журналістів, наукових працівників, мистців а менше з-поміж «вільних» професій-лікарів, інженерів, правників. Дуже важливу роль у зворотному моменті на національному відтинку відіграє українська молодь, зокрема українське студентство.

Крім класичного розподілу суспільства на стани, в підсоветській дійсності існує ще одно зрізничування впроваджене даним режимом на такі класи: 1/Вища партійна верхівка, еліта режиму, що рекрутується переважно серед адміністрації і інтелектуалів. Це віддані режимові елементи, бо ж вони й найбільше з нього користають. Їм до допомоги стоїть різнородна поліція, насамперед апарат КГБ.

2/ Використувачі системи, дрібний партійний елемент, який виконує волю перших та рекрутується зі всіх станів і професій. Ця категорія людей тримається системи так довго, поки має з неї користь, будучи завжди готова замінити свого патрона.

3/ Аморфна маса в політичному і суспільному житті, це використані системою мільйони людей, які свідомі, чи несвідомі свого незavidного становища, але не готові піднятися проти владарів.

4/ Вкінці покищо незначна, але в стадії росту група людей, яка з національних моментів бунтується проти політики советського режиму.

А тепер переглянемо важніші професійні формації.

а/ Спілка письменників України. Сьогодні вже загально засвоїлася думка, що найсвідоміша під національним оглядом ланка це українські письменники, а посередньо і думка, що

СПУ відіграє поважну роллю в офіційному житті УРСР. Тому й видання письменників, почавши від офіціозу «Літературна Україна», по через товсті журнали, а на книжкових виданнях кінчаючи, привертають найбільшу увагу як еміграції так і свідомих елементів УРСР. На У З'їзді СПУ (листопад 1966 р.) і на IV з'їзді письменників СРСР у Москві українські письменники назагал виступили гідно, ставши в обороні національних аспірацій українського народу. Немалою заслугою в цьому є постава поміркованих елементів з правління Спілки як і, користуючись своїм становищем, з офіційної трибуни голосять в обережній формі те, за що інші перебувають в Мордовії. Для цього є й інше пояснення: офіційні чинники стараються заспокоювати опінію, мовляв, вони також за національні домагання.

В самій Спілці ведеться змагання між національно свідомими елементами та елементами відданими партії. Між цими двома крайностями є ціла скаля посередньої ланки. Окрему групу становлять молоді письменники, серед яких більшість не є членами Спілки, або не мають права голосу.

Не зважаючи на всі ці зрізничкування 800-членна СПУ, до якої можна ще зачислити б 500 незареєстрованих членів Спілки — це когорта людей, для яких невідкладним інструментом є цькована владою українська мова, а багато з них стали завзятими захисниками української духовности та промоторами української національної ідеї.

б/ Українські мистці не мають такої гострої зброї як письменники, тому і їхні вияви на зовні не такі яскраві, все ж таки сьогодні біля художників скупчуються свідоміші елементи. Не даром одним з найвідважніших і засланих до Мордовії є маляр П. Заливаха.

На відтинку театру і кіно положення дуже загрозливе, бо сьогодні немає ні великих мистців, ні оборонців національної сцени, чи справжнього новаторства. На українських сценах, голownie в кіно і опері з'являється чимраз більше чужинців, яким чужою є українська духовість.

Дещо краще заступлена музика, яка має талановитих твор-

ців і виконавців; однак на цьому відтинку болюче відчувається тенденцію верховодів, які стараються обмежити все українське тільки до народної творчості, залишаючи індивідуальну і класичну творчість для московського верховода.

в/Наука в сучасній Україні унапрявлена для здійснення завдань режиму. Пріоритет надається господарсько-технічно-природознавчим ділянкам. Гуманістичні дисципліни, а особливо україністика дуже занедбані.

Мовознавство під керівництвом Білодіда засуджене на добровільну «двомовність», або русифікацію. Всі заходи аматорів та ентузіастів української мови розбиваються об заборону Інституту мовознавства Академії Наук УРСР.

Аналогічне положення із літературознавством, де рука партійного апаратчика М. Шамоти не дозволяє на творчу діяльність, тому навіть такі талановиті літературознавці як С. Крижанівський і Л. Новиченко не можуть змінити важкого положення. В той же час чи не найбільший літературний критик І. Дзюба мусів донедавна редагувати біологічний журнал, а останнім часом його викинено і звідти.

В останньому часі є слабкі прояви покращання на історичному відтинку, де з'явилися відважні голоси проти фальшивого інтерпретування поодиноких етапів розвитку українського народу. Промовистом під цим оглядом були виступи, які заперечили тезу про буржуазність української нації та гостро засудили русифікацію за царату. На відтинку географії слід зареєструвати цінні етнографічні праці науковця В. Наулка, якого карта національностей УРСР є цінним здобутком.

Як цілість Академія Наук УРСР під партійною кермою апаратчика Б. Патона не являє собою на сьогоднішньому етапі поважнішого чинника в суспільному прямуванні сучасної України.

г/ Не зважаючи на те, що освіта в Україні, головню вища, перебуває під гострою контролею русификаторів типу Даденкова, все ж таки серед вчителів народніх і середніх шкіл, як також викладачів ВУЗ-ів багато національно свідомого сле-

менту, який разом з письменниками ставить найвідважніший спротив русифікації.

г/ Чи не найбільш контролюваною советською цензурою таки є преса і всяка періодика, тому незavidною є доля советського журналіста. Сама спілка українських журналістів не відіграє майже ніякої ролі, але серед її членів є деяка **кількість відважних патріотів**. Згадаємо хоча б С. Караванського, М. Осадчого і Черновола, щоб продемонструвати, що режимові таки не вдалося зробити із журналіста сліпе знаряддя партії.

д/ **Вільні професії** — правники, інженери, лікарі тощо в советській дійсності є так само залежні від державно-партійного апарату, тому вони є тільки виконавцями директив зори. Все ж таки серед заарештованих за національні моменти знаходимо також інженерів і лікарів.

е/ Деяко вільнішим від партійного контролю є військо, яке однак, настільки перемішане під оглядом національним, що відбування військової служби тільки сприяє русифікації. Колишній висунена теза про національну свідомість військового проводу, т.зв. українських маршалів, чим раз більше стає ілюзорною гіпотезою. Спроби українських письменників пробитися в середовище військовиків зі своїми творами, чи спроба постачати у військові бібліотеки українські книжки покищо не мали відповідного успіху.

Реасумуючи характеристику суспільного фактору, стверджуємо, що советській системі, не зважаючи на різні декларації та заходи, не вдалося створити уніфіковане суспільне життя, і сьогодні різниця між селянством, робітництвом і інтелігенцією така ж вдаряюча, як і за попередніх режимів. Ця різниця впливає насамперед із соціальної політики влади, формально упривілейоване робітництво в дійсності зведене до закріпаченого автомата в руках партійного апаратчика; і вкінці т.зв. трудова інтелігенція позбавлена умов до вільної творчості.

Внаслідок застосованої такої політики класова диференціяція в ССРСР тільки зросла, витворюючи нову панівну класу,

яка рекрутується із поодиноких представників трьох станів, так званого партійного апаратчика, який запроваджує нестерпну диктатуру не пролетаріату, а партійного паразита.

На підставі доступних нам джерел треба ствердити, що національною проблемою сучасної України активно зараз цікавляться люди з майже виключно різних кіл української інтелігенції, селянство залишається базою біологічної субстанції нації, частинно зберігачем народних традицій; а робітництво стоїть осторонь від національного вияву України. Лінотопіст з Житомира, Шевчук, є таки війнятком.

IV. Політичний сектор

В кожній тоталітарній системі політичний сектор відіграє велику роль, хоча властивого політичного життя і політичної думки є дуже мало. Існує єдина партія, яка фальшиво себе утотожнює з народом, а в дійсності є пануванням малої групи людей над народом. Безконтрольність політичного і державного життя допроваджує до повної диктатури. Цей стан стає ще більш нестерпний для поневолених націй, де політична система прямує до повної асиміляції підбитого народу. В цьому випадку інтегруючим спробам протиставляється самотійницькі прагнення які охоплюють всі ділянки національного життя і носять політичний характер.

Як вже вгорі було зазначено, розглядатимемо два аспекти політичного життя, а саме офіційний і національно-неприсотуванський.

а/Комуністична партія України. Єдина легальна політична формація в УРСР, це Комуністична партія України, філіял КП СРСР. Роля цього чинника стане нам яснішою, коли усвідомимо собі, що всі постанови щодо політично-державного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя вирішуються саме на різних щаблях комуністичної партії. Держава зі всіма своїми інстанціями тільки виконує рішення партії. Коли додамо до цього, що інструментом в руках партії є політична поліція, на сьогодні КГБ, тоді матимемо повний образ ролі і компетенції партії. При допомозі КГБ і інших установ, включно з військом комуністична партія проводить

імперську політику по відношенні до поневолених народів, в першу чергу проти найбільшого народу — українського. Комуністична партія культивує комплекс меншевартости та комплекс провінції серед українців, гальмує і нищить українські культурні цінності, а водночас русифікує шкільництво і всі державні і суспільні установи. Якраз на XXII з'їзді Партії була принята нова програма партії і офіційно проголошена теорія про злиття націй. І хоча під тиском прилюдної опінії заспокоювалося національно-свідомі елементи про теоретичність цієї настанови, вона надалі остається практичною політикою Партії в національному питанні. Про це свідчили писання померлого І. Кравцева, а сьогодні всякі Агаєви, Рогачєви, Свердлини («Нации-народ- человечество», Москва 1967).

Що являє собою сьогодні КПУ?

За офіційними даними КПУ мала на 1. I. 1965 р. 1.829.638 комуністів, у тому числі 1.683.318 членів і 146.320 кандидатів. До цього слід додати б 3.860.000 комсомольців та 3.900.000 піонерів, та ряд інших прибудівок Партії, щоб собі здати справу з величезної машинерії, яка старається контролювати всі ділянки життя.

За національністю членів партії було: 64,2% українців, 26,9% росіян, 5,3% євреїв, 1,3% білорусів тощо. За стажем більшість вступили до Партії вже після другої світової війни — 70%, під час війни 20% і тільки 10% перед війною. За професіями членів маємо: у промислі, будівельній і транспортній ділянці 29%, у сільському господарстві 19%, та в ділянці адміністративно-інтелектуальній — аж 52%.

Всі ці дані походять з офіційних джерел, тому їх слід сприймати критично, головню якщо йде мова про національний склад партії. Навіть якщо подані цифри правдиві, то у багатьох випадках українськість членів партії є тільки формальна, а по-друге, в українську некористь випадаеть стан проведу Партії. Мимоходом зазначимо, що на 47 міністрів УРСР — 24 родовиті москалі, а решта це українці лише за походженням.

Провід партії рекрутується з так званих апаратчиків, людей

без ніякої біографії, які під час війни в більшості бували на адміністративній роботі, за професією це техніки-економісти переважно із зрусифікованих районів Харківщини, Донеччини, Дніпропетровщини. Тоді коли в минулому в партії сяке-такє місце ще відігравали культурні діячі України, з рядів спілок письменників, художників, вчених, то сьогодні на їхнє місце прийшли невідомі люди, які хоча й мають українські прізвища, але які є вірними слугами керівників з Москви. Промовистий доказ це партійні бонзи Брежнев, Підгорний, які на Україні себе видавали за українців, а переїхавши до Москви, сьогодні навіть і не згадують про їхнє походження.

Була президія ЦК, а теперішнє Політбюро і Секретаріат ЦК КПУ часто міняється; так ось недавно безслідно зeszли І. Казаневець (другий секретар), О. Івашенко (протеже Хрущова), І. Сенін.

Сьогодні політбюро і секретаріат зложений з таких апаратчиків: П.Ю. Шелест — перший секретар партії, інженер з Харківщини, де почав партійну кар'єру, під час війни на адміністративній роботі, згодом секретар київського обкому і з 1963 р. перший секретар КПУ.

О. Н. Ляшко, другий секретар ЦК КПУ, інженер з Донецька, типовий апаратчик у ділянці економіки. М. О. Соболев, секретар ЦК КПУ і перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР, інженер з Харківщини, працював на адміністративній роботі під час війни, згодом спеціалізувався в економіці. І. К. Лутак, секретар ЦК, без ніякої біографії. В. І. Дрозденко, бувший перший секретар Комсомолу України, а з березня секретар ЦК КПУ, це омонім Шелєпіна. А. Д. Скаба, доцент історичних наук, сьогодні разом з Ю. Кондуфором відповідальний за культурно-освітній розвиток України, відзначаючись в цій роботі строгою контролею культурних установ та сиріянням русифікації. Він один з співвідповідальних за арешти культурних діячів. Він намічений перейти в Академію Наук УРСР і там відігравати першу роль. В. Щербицький, член політбюра і Голова Ради Міністрів, завдячує своє становище русифіка-

торській акції у Львові чого йому не можуть забути національно свідомі українці.

До цієї листи можна б ще додати прізвища з попередніх періодів: Н. Г. Кальченко, Д. С. Коротченко, Грушецький — декоративні фігури, чи новоспечені кандидати В. Комяхов, О. Гатченко, О. Титаренко тощо. Дехто в Україні кращої думки про П. Шелеста, але це тільки ілюзія, бо своє становище він також здобув віданістю Партії, якої ставлення до національного питання є ясним.

Назагал КПУ — це філіял Москви без індивідуальностей, хоча б типу Скрипника чи Любченка, які були б здібні стати на прою з централістичними аспіраціями Москви. Це установа апаратчиків, адміністраторів технічно-економічної ділянки, яким далекі і чужі національно-культурні прагнення українського народу. На низах партійні чинники мусять перебувати у контакті з народом, тому вони відчують скоріше нові віяння і серед них завважується певні симптоми до зміни. Вони стараються здобути симпатії саме тих, які потерпіли внаслідок репресій режиму.

Яке ставлення населення до партії? Всі ті, яким чужими є лешева партійна кар'єра і забріханість советської пропаганди, стоять далеко від політики, нею не цікавляться, ба навіть ставляться вороже до неї. Вони привикли, що за них думає хтось інший. Нераз при зустрічі з нами люди звідти дивуються, що ми слідуємо за тим всім, що діється в Партії.

Ставлення молодшої генерації не інакше від загалу: є кар'єристи, є нейтральні, але є також люди, які починають шукати інших шляхів. Назагал молодих членів в партії не бракує, бо знаходимо 8% всього членів віку нижче 26 років, 16% від 26-30 рр., і 31% від 31-40 рр.

Таке поважне число молодшого елемента пояснюється тим, що більшість з них вступили в партію звичайним шляхом після Комсомолу, а по-друге, кожен хто має поважніше становище, чи бажає пробуватися вгору ерархічній драбині, мусять належати до Партії.

На наш погляд членство в партії це не конечно показник

опортунізму, пристосуванства, чи навіть зради свого народу. Розглядаючи це питання, слід мати на увазі деякі об'єктивні умовини буття українців у підсоветській дійсності. Партійний квиток в загальному не перерішує вартості людини. Все ж таки слід не забувати, що виховання в партії має свій вплив і цього не вільно легковажити. Тому то з-поміж партійців рекрутуються більшість сатрапів, бо виховання і організаційний тиск роблять своє. Назагал більшість національно-свідомої еліти не є членами партії, вони напевно не бажали б собі такої «чести», їм це тільки заваджало б. З другої сторони саме нечленство ще не говорить нічого позитивного, так як членство злого. Треба згадати, що член партії М. Осадчий якнайгідніше себе вів на процесі і на засланні.

Тому маючи виrozumіння до ситуації в якій знаходяться люди, не слід генералізувати, а кожний випадок розглядати як окрему позицію.

б/ Анти-імперська опозиція. Ще тому пару років про якусь поважнішу національно свідому працю не можна й було згадувати, тоді коли **сьогодні для кожного, хто бодай троха пікавиться і має посередній, чи безпосередній вгляд в процеси, які відбуваються на нашій Батьківщині, а навіть цілого ССРСР, є ясным, що там назріває новий діючий чинник, який не слухається більше офіційних настанов і який торує свій шлях на підставі власної совісті і національної рації.** Для нас проаналізувати нове положення, знайти правильну йому оцінку і згодом, у міру можливості і потреби старатися впливати на новостворені процеси — це першорядної ваги завдання.

Як прийшло до звороту положення на національному відтинку?

Напевно, що події другої світової війни немало спричинилися до того, що люди в ССРСР почали знову критично ставитися до офіційних директив. Але щойно відносні полекші з 1956-59 рр. і критика «культу особи» дали змогу виявам назовні свобіднішої думки. Коли партія почала в 1959 р. міняти курс, ті, що закоштували насолоду волі, почали шукати

інші шляхи, не вимагаючи дозволу ні від кого. Все ж таки вирішальним фактором для повної ревізії національного питання на Україні це прихід до голосу генерації, що народилася у сорокових роках і яка в 1960-их рр. почала бути дорослою.

І тут вважаємо за потрібне вказати, що поштовх до шукань в національній площині прийшов у зв'язку із зустріччю наддніпрянської молоді з західними українськими землями. Авангардом стали «шестидесятники» літератури. Мабуть 1964 рік, ювілейний Шевченківський рік був межовим роком, коли в Україні почали появлятися відважніші форми боротьби проти російських імперіялістичних стремлень.

Що представляє собою національно-свідомий сектор, його засяги і унапрявлення?

Насамперед треба ствердити, що організована акція проти порядків встановлених окупантом охоплює невелике число української інтелігенції, переважно молодого віку (25 - 35 рр.). Серед неї бачимо письменників, художників, науковців, викладачів ВУЗ-ів чи середнього шкільництва, журналістів інженерів, медиків і лінотипіста.

Більшим виявом цієї нової зорганізованої форми боротьби за національні права були процеси заарештованих. Але на тому дія організованої ланки не закінчилася. Сам процес і жертва засуджених послужили для дальшого розвитку акції тих, які залишилися на волі. Було потрібно прийти з поміччю для людей, які знайшлися без праці та під тиском цькування адміністрації. Паралельно з допомогою акцією, зорганізованого освідомлюючу, якої завданням здобути одностумців для національних аспірацій. Для цього пущена в рух різного рода підпільна література яку сьогодні названо «літературою що ходить по руках».

Уся ця акція не обмежується тільки до засуджених, а охоплює свідомішу частину інтелігенції, селянства і робітництва, що видно хоча б з тих скупих матеріялів, які з трудом дістаються сюди. Вся ця дія довкола заарештованих має вплив і

на офіційний сектор, чого найкращим доказом був V З'їзд СПУ.

Більшість документів, які надходять з України вказують на обережність виступів, на використання советської легальності, покликуювання на національну політику Леніна і засуд культу особи Сталіна і Хрущова. Але в поодиноких заявах, додержуючись діючих законів і конституції, порушено навіть справу виходу УРСР з ССРСР, а це вже чисто політичний момент, який все ж таки піднято в легальній формі.

А що сучасний національно-творчий елемент не є ніяким опортуністичним марксо-ленінським продуктом, свідчить оцінка дана декому з пристосованців за їхні виступи і довір'я здобуте у правителів. Також за цим промовляє це, що люди протестують проти терміну «новобранці» для шестидесятників (часто вживаний Гончаром), бо вони бажають себе цілковито відсенарувати від всякої коляборації, чи тих, що плазують перед окупантом.

Важливим моральним моментом серед сучасних експонатів нової течії це їхня жертвенність, включно до всежертви, що бачимо в поступованні С. Караванського, В. Чорновола, О. Заливахи тощо. Ще один момент заслуговує увагу, — це їхня дружба і впевненість в остаточну перемогу ідеї, за яку змагають.

Немаловажним є факт спроби нав'язання контакту з чинниками позасоветськими, з Гомулкою, чеським консулом, чи навіть «Юманіте». Паралельно з цим зв'язок з українцями із сателітних країн і українцями по всьому світі.

Для потвердження тези про духовну (не організаційну) ідентичність між краєм і іміграцією знаходимо в оцінці процесів і явищ, що відбуваються в Україні. Вони так само, як і ми оцінюють V З'їзд СПУ, товариство охорони пам'яток чи роман Андріяшика «Люди зі страху».

На особливу увагу заслуговує жидівське питання. Найбільш експоновані одиниці з подивувідною відвагою і національною гідністю стали в обороні жидів, бо їм советський режим робить найбільшу кривду. Певну акцію на еміграції слід ува-

жати як відгомін того, що робиться на Україні. Наладнати із жидами як також із іншими національностями добросусідські відносини, це значить знеутралізувати бічні фронти і мати жидів по нашому боці проти основного фронту — московського імперіялізму.

V. Підсумки і перспективи

Відсутність справжнього політичного життя в УРСР при-неволює заступити цю важливу функцію деякими здоровими проявами на культурно-суспільному відтинку. Пригадуються події 1917 р., коли культурні діячі перебрали керму держави із-за браку фахових політиків.

В суспільній ділянці можна завважити деякі позитивні прояви й ініціативу, але їхня доля залежить від настанов політичного фактора. Під напором суспільних кіл теза злиття націй та русифікації була в офіційній площині відложена, але її провадять в життя задніми дверима.

Великим мінусом в суспільній ділянці це те, що сьогодні єдиним національно-активним елементом є українська інтелігенція, чи бодай частина її, тоді коли українське село заспає, а робітництво переважно стоїть осторонь цих проблем. Якщо є виїмки, то вони тільки потверджують правило. Подібний стан тільки нагадує попередні процеси національного пробудження, коли все в авангарді йшла інтелігенція. Її прийдеться ще довго попрацювати на відтинку національного освідомлення, поки широкі маси будуть готові до боротьби за національні права.

Комуністична Партія України є агентурним інструментом окупанта, який старається неутралізувати здорові національні почуття українців. Тому наша ставка ніколи не може бути на партійні кадри, помимо того, що багато цінних і патріотичних елементів знайшлися в рядах партії. Поборюючи партію як еманацию і інструмент окупанта, ми повинні з обережністю ставитися до поодиноких її членів і старатися у відповідному моменті здобути їх для нашої справи. Отже — не

погром членів партії, але також не числити на них як єдиній майбутній кадр України.

Започатковані процеси протиставлення імперській політиці окупанта в Україні знаходяться у своїй початковій фазі, тому сьогодні ще передчасно давати їм остаточну оцінку.

Однак важливості цього спротиву для дальшого розвитку подій в Україні переочувати не можна, вивчати цей розвиток реалістично і допомагати йому треба.

Д-р Б. Боцюрків

ІДЕОЛОГІЧНА КРИЗА В СРСР ТА ІДЕЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Сучасне положення на «ідеологічному фронті» в СРСР приходить розглядати в двох пов'язаних але відмінних площинах: субстантивній (щодо змісту ідеології) та інструментальній (щодо функцій, які відіграє ідеологія в радянській політичній системі). В обох відношеннях большевицький режим переживає кризу, яка стає особливо гострою саме в цій другій площині — коли йдеться про функційну ефективність офіційної ідеології, т. зв. марксизму-ленінізму, у радянській системі, у комуністичному бльоці та в міжнародному комуністичному русі. Ця криза має свій вплив і на ідейні процеси в Україні, на шукання альтернатив до офіційної теорії, зокрема серед молодой української інтелігенції.

I

Коріння противоріччя, які характеризують ідеологічну кризу радянської системи, сягають «ленінського» формативного періоду большевизму. В основному етапами тієї «перманентної кризи» большевицької теорії були: засаднича ревізія детерміністичних залогень («закономірностей») марксизму в напрямі волюнтаризму й примату політики над економікою, при збереженні однак телеології марксизму — його візії «неминучого» «комуністичного суспільства» як завершення історичного процесу; відрив соціалістичної теорії від робітничого руху та замінення останнього соціалістичною інтелігенцією й професійними революціонерами (партією), як фактичною соціальною базою ідеології большевизму; елітарна концепція партії та інтерпретація «диктатури пролетаріату» в сенсі тоталітарної диктатури партії «авангарду пролетаріату»

(над пролетаріатом і рештою суспільства; в лоні партії — заміна внутрішньо-партійної демократії приматом партійного апарату на чолі з незмінним, харизматичним вождем та вузьким кругом його «соратників» (ЦК, пізніше Політбюро). Ленінська теорія «імперіялізму» виправляє низку захитаних ходом подій «закономірностей» революційної візії марксизму, кладе основи під майбутню раціоналізацію большевицької революції в Росії та російського «пролетаріату», як «авангарду» міжнароднього революційного руху: виходячи з заложення, що «імперіялізм» внеможливив соціалістичні революції в найбільш розвинених капіталістичних країнах, Ленін переносить наголос із кляси-пролетаріату — на колоніяльні і пів-колоніяльні народи як ініціаторів міжнародньої соціалістичної революції, а із клясової боротьби на проти-імперіялістичну, визвольну боротьбу у нерозвинених індустріально країнах («найслабших звенах» імперіялістичної системи). У теорії т. зв. «перманентної революції» Ленін виправдує «скачок» через стадію капіталізму, із пів-февдального, перед-капіталістичного суспільства у «соціалізм», з чого згодом послідовно випливають такі зовсім нові функції «диктатури пролетаріату» в Росії, як «наздігнання» капіталістичних країн, соціально-економічна революція «згори» та гіпертрофія держави, як знаряддя «модернізації» суспільства. Ленінізм розриває марксистську «єдність теорії й практики», замінюючи діалектичне мислення принципом «партійности» у філософії та применшує когнітивну роль теорії в користь її практичної ролі, як знаряддя раціоналізації «екс пост факто» політики партії й большевицького режиму. «Мета оправдує засоби» у Леніна і неспівмірність методів і мети большевизму та кумуляція непередбачених наслідків таких методів віддають чимраз більше «мету», поглиблюють противоріччя між теорією і практикою, яке приходиться «розв'язувати» принципом «партійности» — перенесенням «непомилности» з теорії на партію, догматизацією партійних установ даного моменту та проскрибуванням самостійного політичного мислення поза чимраз вижчим кругом партійних вождів.

Із встановленням радянського режиму (парадоксально, перемога більшовиків була прямим запереченням канонів марксистського історичного матеріалізму) та втратою надій на комуністичні революції в інших європейських країнах послаблюються інтернаціоналістичні елементи більшовицької ідеології; «удержавлення» всякої універсалістичної доктрини приводить до її «націоналізації», до «схрещення» універсалістичних і націоналістичних моментів, до зростаючої залежності доктрини від національно-державних інтересів. Симбіоз марксистського інтернаціоналізму (до речі великодержавного своїм запереченням аспірації «малих» націй) та російського великодержавного шовінізму спостерігається ще в дореволюційному більшовізмі, у його боротьбі проти Бунду та окремих національних соціал-демократичних партій в Росії. Хоч Ленін ще до революції заявився за «правом» поневоленних Росією народів до «самовизначення аж до відокремлення», від 1917 р. більшовики обмежують реалізацію цього права до «свідомого пролетаріату» (фактично російського чи зросійщеного робітництва) в «окраїнах», щоб таким чином оправдати завоювання України та інших молодих держав, що створились на руїнах царської імперії. Централіст і великодержавник, Ленін все ж таки був настільки реалістом, щоб визнати необхідність «наднаціонального» принципу організації багато-національної держави, толерувати певну територіально-культурну автономію «суверенних» республік та гамувати шовіністичні імпульси партійно-державного апарату, в який з перемогою більшовиків, влились численні кадри старорежимного «єдинонеділимського» чиновництва. «Націоналізація» більшовізму позначається і на відношенні між радянським режимом та російською комуністичною партією з одної сторони і закордонними компартіями, які чим далі тим більше стають інструментами закордонної політики «батьківщини світового пролетаріату».

Ленінізм кладе теоретичні й практичні основи під сталінську диктатуру; із нівеляцією легальних та інституційних перепон для диктатури партії та заборонаю всякої легальної

опозиції до лінії партійного апарату, позиція генсека ЦК за-
лезна Сталінові перемогу в боротьбі за владу після смерті
Леніна, у якій він блискуче вигравав одну проти другої ам-
біції й антипатії «соратників» Леніна і фракційні розходження
та своєю орієнтацією на «будівництво соціалізму в одній кра-
їні» капіталізував зростаючі націоналістичні сентименти ро-
сійських комуністів. Хоч Сталін зреалізував масивну інду-
стріалізацію країни та здійснив один із постулатів Марксиз-
му — усупільнення засобів промислового й сільсько-госпо-
дарського виробництва — сталося це коштом величезних
людських та суспільних жертв. Процес цей супроводжувала
нова стратифікація суспільства, поглиблення соціально-еко-
номічної нерівності та зростаюча експлуатація робітництва
й селянства державою, на керівництво якою (як і удержавле-
ною економікою) ні одні ні другі не мають ефективного
впливу. Соціальною базою сталінського режиму залишила-
ся упривілейована верства партійно-державних апаратчиків,
яка поповнилася прошарками нової технічної інтелігенції та
«робітничої аристократії». Покликаючись на «капіталістичне
оточення», сталінська теорія апотеозувала державу, якої «віду-
мирання» відсунуено в чимраз дальше майбутнє, та доктриною
«інтенсифікації клясової боротьби» виправдано терористич-
ні чистки колишньої, прихованої і потенційної опозиції
до сталінської диктатури.

Зростаючу прогалину між теорією і практикою виповнив
т. зв. «культ особи», догмат «непомилності» перенесено з
партії на «геніального вождя», який з часом став «корифеєм»
і «надхненником» усіх ділянок науки, мистецтва й техніки.
Сталінові упрощення, а то й перекручення марксизму-леніні-
зму догматизувала партійна пропаганда як «геніальний вклад»
у комуністичну теорію. «Літургізація» офіційної ідеології при-
водить до ще більшого зубожіння теоретичного думання в
СРСР, яке підмінено «цитатоманією», «коментаторством» та
фальсифікацією дійсності, що ніяк не вкладається у рамки
теорії. При майже повній ізоляції від зовнішніх ідейних
впливів партійна пропаганда, на послугах якої опинилися не

лише всі засоби масової комунікації, але й школа та мистецтво, вбивала свідомість населення, зокрема молоді, схематизовані «істини» сталінського катехизму — «Короткого Курсу». Не зважаючи на це, очевидний контраст між офіційною теорією й щоденною дійсністю привели серед маси населення до цинізму (що його добре відзеркалює «нелегальний» радянський гумор), який назовні замасковано мертвим ритуалом та гіпокризією.

В обличчі відосередніх націоналістичних тенденцій серед неросійських народів СРСР, які у формі націонал-комунізму проникали в республіканські партійні організації, стурбований гітлерівською загрозою з Заходу, сталінський режим намагався виповнити свою ідейну порожнечу російським націоналізмом. Під семантичною маскою «радянського патріотизму», все більше реабілітовано російський великодержавний шовінізм як засіб мобілізації населення (зокрема росіян) біля режиму і як зброю проти «головної небезпеки» — «буржуазного націоналізму», а «пролетарський інтернаціоналізм» вихолощено з його універсалістичного змісту, та згодом, у формі «космополітизму» проголошено новою ідеологічною ересю.

З масових чисток та «м'ясорубок» 30-их років, що здештакували ряди старшого і середнього покоління большевиків, зродився новий тип «сталінця», котрим заповнено партійно-державну бюрократію, поліцію та апарат «масових організацій»: це тип цинічного пристосованця-кар'єриста, сліпо-послушного начальству, безоглядного своїми методами, догматика, нездатного до самостійного критичного мислення, нетолерантного до оригінальних «неофіційних» думок, шовініста і фсенофоба та міщанина за своїм естетичним смаком, побутом та особистими аспіраціями.

За Сталіна остаточно оформлюється дволика, «дво-поверхова» структура радянської ідеології. З однієї сторони — це догматизований марксизм-ленінізм «Короткого Курсу», «фальшива свідомість» панівної «нової кляси», теорія в основному відірвана від радянської практики, якою цю практику

раціоналізовано, легітимізовано існуючий режим та мобілізовано підтримку, зокрема з боку комуністичних рухів за кордоном. З другої сторони — фактична, оперативна доктрина советської системи базована на схрещенні ленінізму-сталінізму з російським націоналізмом та узагальненнями практики тоталітарної держави, що у багатьох відношеннях перегукується із фашизмом та націонал-соціалізмом. Основний принцип цієї оперативної доктрини — це «партійність», безумовне підпорядкування волі партії. Вона включає і агресивний, месіянстичний націоналізм, відкинення абсолютних моральних вартостей, культ тотальної держави, монополію політичної правди, влади й легальності в руках пануючої партії — незалежної від закону та волевиявлення населення, елітарну концесію влади пов'язану з недовірям до раціональності мас, маніпулятивну теорію «радянської демократії» та механіку профілактичного терору.

II

Зміни у змісті большевицької ідеології не могли не позначитися і на функціях, які вона мала сповняти у радянській політичній системі:

1. Надавати **легітимність** режимові, як з погляду його цілеспрямованості («будова комунізму») так і що до його монопартійної структури (очолена партією «диктатура пролетаріату», як єдине і кінцеве знаряддя для реалізації цієї «історично «необхідної» мети).

2. Служити універсальним **принципом єдності**, як для багато-національної держави, так і для усього міжнароднього комуністичного руху («пролетарський інтернаціоналізм»).

3. **Соціалізувати** та психологічно й організаційно **мобілізувати** маси для здійснення сформульованої партією програми «будівництва соціалізму (комунізму)».

Сталінізм основно підірвав легітимізуючу роль комуністичної ідеології: Нова соціальна стратифікація, що виникла в процесі індустріалізації й колективізації СРСР поглибила (в порівнанні з «ленінським» періодом) соціально-економічну нерівність, заперечуючи міт большевицького егалітаризму;

експансія і скріплення тоталітарної державної машини, відірваної від мас та спертої в першу чергу на апараті психологічного й фізичного терору, розвіяла міт «відумирання держави» та приходу «царства свободи», в якому мали б зникнути духове, економічне й суспільне відчуження людини; розрив між партією (зокр. партійним апаратом) та інтересами пролетаріату, політична кастрація «раддепутатів трудящих», а врешті зведення партії до одного (і то менш важливого, як поліційна машина) з інструментів особистої диктатури Сталіна - фактично перенесли на Сталіна ролю «особистого уповноваженого» історії, знявдя «історичної необхідности», «непомильного» інтерпретатора як інтересів трудящих так і «наукового» вчення марксизму-ленізму — мутація в напрямі «героїчної» інтерпретації історії, що ніяк не вкладається в систему марксистської філософії.

Замінення «пролетарського інтернаціоналізму» «радянським патріотизмом з його націоналістичним російським елементом до певної міри підвело нову, вужчу базу для легітимізації радянського режиму, як речника й знявдя російського національного та великодержавного інтересу; але для неросійських народів СРСР, сателітних держав та непанівних комуністичних партій таке звуження принципу єдності до національно-російського, до єднання російського народу з радянським режимом, позбавило офіційну ідеологію її наднаціональної, об'єднуючої ролі. «Радянський патріотизм» радше став принципом потенціального **роз'єднання**, розкладу СРСР, комуністичного бльоку та міжнародного комунізму, стимулом для інших «націонал-комунізмів», для пізнішого «поліцентризму» та конфліктів між «братніми» компартіями; втрачений універсальний принцип єдності мали заступити внутрі СРСР русифікація і адміністративно-поліційні санкції, а в комуністичному бльоці — радянські збройні сили.

Зміни у субстанції офіційної теорії та її розходження з практикою режиму послабили ефективність ідеології, як знявдя соціалізації (виховання «нової радянської людини») та психологічної мобілізації мас, хоч механізм організаційної

мобілізації через партію, комсомол, профспілки й інші масові організації та інституції продовжував діяти (але із спадаючою ефективністю). За фасадом зовнішнього конформізму, майже автоматизованих зовнішніх «радянських» реакцій на внутрішні й закордонні події, умовного рефлексу «партійности» у відповідь на стимули «згори» — чим раз більше виявляють себе «приватний» цинізм, ідейна й моральна гіпокризія, та затрата віри в «непомилність», а зокрема в правдомовність партійного проводу.

Криза субстантивна й функційна в радянській ідеології не означала, що ленінізм-сталінізм з його немарксистськими нашаруваннями не залишив своїх слідів на ментальності значного, якщо не переважаючого числа населення СРСР. Враховуючи соціальну й культурно-політичну спадщину царської імперії, ізоляцію від зовнішніх впливів, разом з партійною монополією засобів масової інформації та об'єктивні, соціологічні наслідки індустріалізації і колективізації — індоктринація від раннього дитинства та життєвий досвід радянської людини мали свій вплив на закріплення таких «радянських» елементів ментальності й світогляду, як знецінення індивідуалізму та нонконформізму; атрофія автономного політичного мислення й спонтанності у політичній дії; утилітарний підхід до естетичних вартостей, догматизована філістерська публічна мораль єдина з моральним релятивізмом у приватному житті; послаблення ідеалістичних та альтруїстичних імпульсів; недовір'я до «чужих» ідей та нематеріальних вартостей; упрощене, схематизоване уявлення про зовнішній світ чорно-білими категоріями протилежних («буржуазія» — «пролетарят», «реакція» — «прогрес», «імперіялізм» — «визвольно-революційні рухи» і т. п.); нахил до історичного мислення категоріями «законів» і «необхідностей» історії, «історичної логіки»; віра в «прогрес», зокрема у всеспасительну роль науки й техніки; у росіян — загострений месіянський націоналізм, у неросіян — послаблене почуття національно-політичної окремішності з тенденціями до «всьоравновщини» у мовно-культурній площині. Очевидно, вищезгадані узагальнення да-

леко недосконалі й відносяться в першу чергу до більше експонованих категорій населення СРСР — передусім населення міст та індустріальних районів, «європейського» радше чим мусульманського теренів Союзу, середньої верстви й робітництва, радше чим селянства.

III

Смерть Сталіна обезголовила централізовану пірамідну структуру радянської політичної системи, позбавила її «непомільного» верховного ідеологічного жреця, що від тридцятих років уосіблював — як «Ленін сьогодні» — легітимність системи, «апостольське передання» режиму. Боротьба за владу між «соратниками» покійного диктатора послабила зокрема поліційний апарат, у користь партійного апарату; партійний контроль КГБ, звуження його раніше майже необмежених повноважень, мали забезпечити партію та «нову класу» від повторення кривавих чисток сталінської доби.

У процесі міжфракційної боротьби за владу Хрущов та його група зважились в 1956 р. на мабуть необхідний, проте радикальний і ризиковий крок — офіційне «розвінчання» Сталіна, як «непомільного» продовжувача діла Леніна, на часткове розкриття сталінських злочинів — акцію, яка потрясла не лише радянською системою, але й усім радянським бльоком та міжнародним комуністичним рухом. Найбільш правдоподібними мотивами «десталінізації» були: намагання хрущовської фракції відмежуватись від сталінських злочинів (за які частинно відповідав і Хрущов та його співробітники), інкримінувати в цих злочинах противників Хрущова та закріпити за ним підтримку, як в лоні партії так і в радянському суспільстві, як гаранторові правопорядку, «радянської демократії» та повороту до «правильної» «ленінської» партійної лінії. Місце сумнівної легітимности сталінського режиму мала зайняти відновлена й відповідно «підмальована» ленінська благодать, яка мала легітимізувати новий «колективний провід» на чолі з «вірним ленінцем» — Хрущовим. «Десталінізація» мала реабілітувати партію, як керівника радянської системи, повернути їй «непомільність», що її узур-

пував Сталін. В той же час «розвінчання» Сталіна та загчудання партією терористичної поліційної машини мали розвіяти травму радянського суспільства, визволити його ініціативу й енергії на здійснення програми «будівництва комунізму», перенести наголос у мобілізації мас з примусу на ідеологічну індоктринацію, на апель до матеріяльного самоінтересу. Засудження деяких сталінських «помилкок» в національній політиці та у його лінії що-до сателітних режимів та закордонних компартій мали хоч частинно реактивувати «пролетарський інтернаціоналізм», як об'єднуючий принцип для народів СРСР, комуністичного бльоку та всього комуністичного руху.

На протязі кількох років непередбачені наслідки «десталінізації» збентежили й послабили хрущівську фракцію в партії, відвернули від неї значну частину упривілейованої «нової класи» та осмілили далеко недобиті «сталінські» елементи в апараті радянської системи. Протиріччя, непослідовність, недовомовленість та страх повної правди у розкритті сталінських злочинів, їх співучасників та жертв, їхніх обставин та причин, як теж хрущівське хитання між «відлигами» та «замороженнями» зокрема на культурному «фронті», — підірвали позиції Хрущова серед тих прошарків населення, які пов'язували з «десталінізацією» надії на далекойдучу гуманізацію, демократизацію й децентралізацію радянської системи.

Закордоном, «десталінізація» разом з іншими моментами (нерішучість поділеного внутрі проводу КІПС, зм'ягчення курсу радянської політики супроти Заходу, реабілітація Тіта і т. д.) сиріяли послабленню престижу й впливу СРСР на сателітні держави та скріпили націонал-комуністичні тенденції в їхніх компартіях, зокр. в Польщі («польський жовтень» 1956 р.) й Румунії, а в Малярщині вилилось у всенародню революцію, на здушення якої прийшлося Москві вжити свої збройні сили. В Азії, червоний Китай відкинув «десталінізацію» як ідеологічну ересь та поступово еволюціонував у напрямку отвертої політичної війни проти хрущівського й по-

хрущівського режиму, заперечуючи його «ленінську легітимність» та йдучи на формування схизматичного міжнародного комуністичного руху на чолі з «найбільшим живучим марксистом-ленінцем», «червоним сонцем» Мао Тсе-тунгом. Радянсько-китайський конфлікт з його компромітуючою полемікою та яскраво націоналістичним забарвленням завдав нищівного удару претенсіям комуністичної доктрини на «науковість і універсальність» та на довго, якщо не назавжди, поховав надії КПРС на об'єднану світову комуністичну систему під керівництвом Москви.

Разом з тенденціями до «десталінізації» в Сх. Європі та китайською схизмою, «десталінізація» підсилила відосередні «поліцентричні» тенденції серед комуністичних партій у «буржуазних» країнах та шукання «національних шляхів до комунізму».

Внутрі СРСР послаблення поліційного терору, засудження «культу особи» та хрущовські (хоч як обмежені) реформи в напрямі підсилення «радянської законности» та дещо зменшеної регіментації в ділянці культури, створили атмосферу більш сприятливу для відродження «громадськості», ембріонічної публічної опінії, яку задушено в роки сталінської диктатури. З підірванням «міту» партійної «непомилности» і «всесильности», вивітрюванням жаху перед КГБ, при зростаючих ідейних та культурних впливах з за кордону, на поверхні радянського життя стали появлятися критичні, а то й опозиційні настрої і течії, зокрема серед творчої інтелігенції та студентства. Як серед російських так і неросійських інтелектуальних кіл стали виявлятися тенденції в напрямі більшої особистої й творчої свободи, раціональности, за правопорядок, історичну правду й інтелектуальну чесність, спрямовані як проти тоталітаризму державної системи, так і проти основної догми режиму — «партійности». Серед молоді, що її виховувано в майже релігійному культі Сталіна, травма «десталінізації» вилилася з однієї сторони в шукання ідейних альтернатив до пануючої ідеології, а з другої сторони — в

аполітизм, цинічне заперечення всякої ідеології чи нігілістичний гедонізм.

Ані масивні та коштовні заходи в напрямі ідеологічного перевиховання населення, особливо молоді, під гаслом «повороту до Леніна», ні нова програма КПРС з її псевдо-гуманістичним «моральним кодексом», «всенародньою державою» і синтетичною візією «комунізму» за 20 років, ані застосування санкцій та репресій супроти речників цих «антипартійних» течій, ні врешті масова антирелігійна кампанія — не змогли зупинити процесу декомпозиції ідеологічної бази режиму.

Вже за Хрущова, а особливо після його усунення завважимо намагання перенести наголос із візії комунізму на безпосередні матеріальні стимули, на більш досяжні цілі — «добробут», «вищий життєвий стандарт», «повну тарілку гуляшу»; з другої сторони, починаючи вже від хрущівської шкільної реформи з її деградуванням неросійських мов до позиції «добровільної» другорядности в шкільництві республік в порівнянні з російською мовою та проголошенням її «другою (фактично «першою») рідною мовою» для неросійських народів, позначається поворот у офіційній ідеології до сталінського великодержавного шовінізму. Його остаточно закріпила нова програма КПРС 1961 р., що утотожила «наближення до комунізму» із затиранням різниць між росіянами та іншими народами ССР, «інтернаціоналізацією» населення союзних республік (вимішування національностей), «вдмиранням» кордонів між республіками, «наближенням» і майбутнім «злиттям» національних культур у «єдину світову культуру комуністичного суспільства». Із визнанням російської національності, культури й мови, як бази для тієї «світової» культури, русифікацію (очевидно «добровільну») проголошено тепер «прогресивним» і «глибоко-закономірним» процесом. Після усунення Хрущова партійне керівництво визнало теж необхідним спинити та до певної міри завернути назад процес «десталінізації»: наступила частинна реабілітація Сталіна, характерно як «патріота» й «полководця»;

майже припинилась регабілітація сталінських жертв; піднесено престиж радянських «чекістів», яких, коштом послаблення і так мізерної «радянської законности» влада стала вживати як остаточний аргумент проти критиків теперішньої партійної лінії, зокрема в площині культури та національної політики.

За сучасними тенденціями в радянській ідеології мабуть ховаються такі моменти, як усвідомлення атрофії універсальності комуністичної доктрини; визнання реалітетів міжнародної політики (навіть у взаєминах між комуністичними державами) як змагання національних радше ніж класових інтересів; страх перед поширенням національно-визвольних, антиімперіялістичних рухів з Африки й Азії на СРСР; та побоювання майбутнього зудару з Китаєм, в якому «природним» союзником СРСР були б США. Ці тенденції відбивають теж вже майже повну «депролетаризацію» партійно-державної еліти, консервативні настрої «нової класи» бюрократії й радянського обивателя, який в багатьох відношеннях уподібнюється до американської «середньої класи». Тому й намагання «остаточно розв'язати» національне питання в СР СР засобами русифікації та квазі-американського «мелтінг пот», щоби під ширмою формації «комуністичного суспільства» консумувати і перетравити неросійські народи Союзу й поступово перетворити ССР з багатонаціональної в однонаціональну російську великодержаву.

Це в свою чергу відбивається у ідеологічній площині у кристалізуванні нової бази для легітимізації режиму, як що до його цілі — побудови російської великодержави, так і що до його партійного керівництва — як речника російського національного інтересу, гарантора сили, величі й добробуту радянської «всенародньої» держави. Це теж позначається у відсуванні ідеологічних раціоналізацій політичного статусу в СРСР в користь прагматичних аргументів за радянську систему й партійну диктатуру, як таких, які успішніше від інших режимів чи партій запевнили модернізацію Росії, її пе-

ретворення у світову потугу та приблизили із життєвий стандарт до рівня передових «капіталістичних країн».

Аналізуючи сучасні ідейні тенденції серед російського суспільства спостерігаємо за розхитаною фасадом «монолітної морально-ідейної єдності» радянського суспільства, оживання традиційного двоподілу на «західняцьку» та «слав'янофільську» течії у різних їхніх градаціях, пов'язаних з окремими прошарками суспільства та різними функційними групами радянської системи *. Хоч майже єдине поле вияву цих течій це сучасна радянська література — їхній засяг далеко не обмежений до російської інтелігенції та поширюється і на КПРС, Комсомол та ширші кола радянської політичної еліти. З однієї сторони — серед «західняків» спостерігаємо градації від «нео-ленінізму» до соціал-демократії та врешті лібералізму; з другої сторони, у «слав'янофілів» — градації від «нео-сталінізму» в напрямку російського «нес-фашизму» та консерватизму. Перша тенденція — інтернаціоналістична по своїй орієнтації, схильна до централізації та більш прихильна до національних прагнень неросійських народів СРСР. Друга тенденція — націоналістична, спрямована на централізм, наголошує особливу «місію Росії» в світовому масштабі та відкидає аспірації неросійських народів Союзу, змагаючи до їх влиття в «російське море». Між цими двома тенденціями, зокрема «нео-ленінізмом» та «нео-сталінізмом», намагається втримувати «центристську лінію» сучасне партійне керівництво, хоч міркування самозбереження режиму схиляють його до «слав'янофільських» позицій. (Залучена діаграма графічно відтворює й розвиває цю картину ідейних тенденцій серед російського суспільства).

Хоч згадані тенденції виявляються і в Україні, зокрема серед російської меншини та зрусифікованої частини населення, серед українства їх основно модифікує сьогодні най-

*) Гл. цікаву характеристику ідеологічних тенденцій серед радянської творчої інтелігенції у статті Тимоті МекКлора, «Політика радянської культури, 1964-1967» в журналі «Проблемс ов Комунизм», берез.-квіт. 1967, ст. 26-43.

ДІАГРАМА І

ІДЕЙНІ ТЕЧІЇ В СУЧАСНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РОСІЇ

гостріше питання в ідейній і практичній площині — національне питання в його різних аспектах — національної самобутності, мовно-культурної та духової суверенності, проблема «малоросійства» та, передусім, справа українсько-російських взаємин. Коріння сучасних ідейних процесів в Україні сягає, очевидно, в далеке минуле, проте в рямках нашої аналізи ми обмежимося періодом від II-ої світової війни.**)

Події в Україні в 1944-45 рр., поворот большевиків та включення майже всіх зах. українських земель в склад УРСР, масова еміграція української інтелігенції на Захід, жорстокі репресії супроти тих національно-політичних кадрів, що знайшлися в підпіллі чи УПА або залишилися на легальному положенні, ліквідація УАПЦ та Української Греко-Католицької Церкви — дошкульно вдарили по українській політично-культурній еліті — виразникові національної ідеї. В той же час наплив російського та іншого чужого елемента з глибини СРСР в українські міста й індустріяльні райони сприяв інтензивній кампанії «советизації» населення та шовіністичній політиці мовно-культурної русифікації, яка з особливою силою насаджувалась в 1945-53 рр.

Як і у воєнні роки, західня Україна залишилась тереном найсильніших впливів українського націоналізму. Поступове знесення кордонів між західними і східними українськими землями та збільшений рух населення спричинилися до певної «дифузії» націоналістичних ідей по цілій УРСР та поступового зникання різниць між «галицькою» і «наддніпрянською» ментальністю й характером національних почувань, в яких замітнішими стали політичний реалізм, соборницьке мислення а то і своєрідний «радянський український патріотизм». В той же час масові ув'язнення та адміністративне ви-

***) Тому відношенні національна політика Кремля збігається із аспіраціями російської націоналістичної еміграції. Один із речників, проф. И. А. Курганов заявляє в своїй книзі «Нации СССР и русский вопрос» (Франкфурт-Нью Йорк: Комитет за права и свободу в России, 1961), що неросійські нації СРСР це «нации переходного типа», які мають зіллятись з росіянами за американським зразком, автор проповідує створення «Согденных Штатов России».*

селення членів ОУН та УПА і свідоміших елементів населення поширив ідейні впливи українського націоналізму на концтабори та терени заслання поза межами республіки. Боротьба ОУН та УПА як проти німців так і проти большевиків, мужність багатьох їхніх членів в обличчі смерти та тортур, їхній ідеалізм, солідарність та здисциплінованість у тюрмах і концтаборах СРСР — не лише залишили за собою чималий моральний капітал для українського визвольного руху, але навіть збудили до нього мимовільний респект і серед деяких росіян.

В перші повоєнні роки ідейні концепції українства виявляють себе в політичній площині — в писаннях підпілля ОУН — УПА, а в культурній площині — в легальних творах деяких українських письменників, зокр. недобитків «розстріляного відродження» 20-их і ранніх 30-их років.

Українська самостійницька думка, репрезентована підпільними виданнями 1944-49 рр., виявляє еволюцію від «донцівського» націоналізму, що почалася ще за часів німецької окупації, зокр. в конфронтації з дійсністю на центральних українських землях. Основними ознаками тієї еволюції були: послаблення «ірраціоналістичних» акцентів у користь раціоналізму та більшого політичного реалізму; більший наголос на соціально-класову проблематику; відхід від елітарно-авторитарних до демократичних концепцій української державности; пересунення наголосу з етнографічно-культурного на державно-політичну концепцію українства; спроби інтерпретувати українсько-російські взаємини у ідеологічно-політичній радше чи расово-етнографічній площині; та намагання внести універсалістичні моменти в ідеологію українського націоналізму. В писаннях підпільних публіцистів, зокр. П. Полтави та О. Горного, помітний був теж вплив марксизму, що виявлявся у спробах синтезу деяких залогень тієї теорії (особливо філософських та соціальних) з націоналістичною ідеологією (напр. ідея «безкласового суспільства» в українській державі).

На поверхні легального життя — у деяких літературних та

наукових творах повоєнних років — виявляються офіційно толеровані в час війни настрої «радянського» українського патріотизму та традиціоналізму. Проти цих творів звертається вістря партійної критики (нпр. що до Сосюри, Рильського, Панча) та проводиться чистка українських культурних кадрів, яка мало що не приводить до «адміністративних» та терористичних санкцій проти визначних представників української культури під закидом «буржуазного націоналізму». Останні роки сталінського режиму сковують жахом старшу українську інтелігенцію, що заставляє чимало з них писати принижуючі колективні заяви лояльності Сталінові, поеми проти «кривавих оунівських пісв».

Боротьба за владу, що розгорілась в лоні партії після смерті Сталіна, поступово створила умови для своєрідного національно-культурного відродження в Україні та сприяла появі нових сильних таланів серед молоді української інтелігенції, що стали виявляти себе не лише в культурно-науковій площині але і на ідейно-політичному відтинку. Починаючи вже від весни 1953 р., від спроби Берії виграти на ресентиментах поневолених народів СРСР (спроби «дерусифікації» національних республік), зростає швидкими темпами питома вага «українських» комуністів в керівних органах не лише УРСР, але й усього СРСР. Пов'язавши спочатку свою долю з Хрущовим, апаратчики з КПУ — як українці (в етнічному сенсі) так і росіяни — настільки сильно закріплюють свої позиції на верхах радянської політичної системи, що не в силі був підірвати їх навіть упадок їхнього колишнього покровителя в 1964 р. Немає сумніву, що українськість підгорних, полянських, шелестів, москаленків та інших чоловічих представників тієї групи в Москві та Києві — здебільша обмежена до факту їхнього походження і довшого чи коротшого проживання в УРСР; у деяких вона включає й володіння українською мовою, елементарне знайомство з українською культурою та можливо й sentimenti регіоналізму не дуже відмінні від регіонального «патріотизму» тих шотландців, валійців та ірландців, що допомагали будувати британську ім-

перію. В ідейно-політичному сенсі — це здебільше «малороси» повністю віддані партії та радянській системі, ворожі до українського націоналізму, а іноді й переконані та активні русифікатори. Все ж таки поява певного числа незовсім русифікованих українських комуністів на чоловічих постах в КПРС та КПУ та пов'язане з тим певне вирізнення українського апарату, як молодшого партнера росіян у керівництві імперією, створило психологічно більш сприятливі умовини для вияву в межах «льояльності» до радянської системи українських аспірацій за рівністю з росіянами в національному, культурному та політичному сенсі.

«Десталінізація», офіційне засудження деяких «помилкок» Сталіна в національній політиці, оприлюднення передсмертних нотаток Леніна про національне питання, якими атаковано російський державний шовінізм, як теж певне поширення повновастей республіканського партійно-державного апарату, створили дещо ширші можливості для вияву національно-культурних сил. Враз з новими голосами, обзивається досі застрашене сумління серед «орденоносних» діячів української культури й науки, які починають виступати в обороні української мови, за відвойовання забороненої чи пофальшованої історично-культурної спадщини, та домагаються реабілітації діячів «розстріляного відродження».

Реабілітація мертвих та ще живих «засуджених» письменників, культурних та наукових діячів і їхньої творчості, встановлення історичної правди, заповнювання величезних прогалин створених погромом 30-их років в українській культурі й науці, рятування українських історичних та мистецьких пам'яток, пропаганда української мови й літератури, тощо — стають головними напрямками дії українських інтелектуальних та творчих кіл після смерті Сталіна. Хрущовський поворот до Леніна українська інтелігенція намагається інтерпретувати як поворот до українізації 20-их років, а «десталінізацію» пов'язати з ліквідуванням насильної русифікації в Україні. Із цими змаганнями української інтелігенції зливаються і певні тенденції в лоні КПУ до реабілітації її мину-

лого; реакція проти сталінізму приводить до кваліфікованої реабілітації Миколи Скрипника й низки кол. боротьбістів та укалістів, хоч, характерно, не реабілітовано найбільш яскравих речників українського націонал-комунізму: Шумського, Волобуїва та Хвильового. Треба думати, що черговим і критичним в ідеологічно-політичному сенсі етапом боротьби української течії в КПУ буде саме змагання за повну реабілітацію Скрипника і хоч часткову реабілітацію згаданих вище українських предвісників тітоїзму.

Не зважаючи на поворот до централізації та русифікаційного курсу в СРСР, національний рух в УРСР посилюється завдяки поворотові з ув'язнення й заслання численних амnestованих національно-політично свідомих одиниць. До голосу приходить нова генерація української творчої інтелігенції т. зв. «шестидесятників», яка далеко більше сміливо ніж це робили «батьки» ставить питання духової суверенности українського національно-культурного процесу, російсько-українських та українсько-жидівських взаємин, відношення до української еміграції та зокрема до проблеми політичного статусу УРСР в комплексі не лише СРСР, але й усього комуністичного бльоку. У писаннях та виступах окремих представників «шестидесятників» та співзвучних їм одиниць зпоміж середньої і старшої генерації (Симоненка, Дзюби, Світличного, Чорновола, Караванського і ін. та в анонімній «захальній» літературі) перегукуються національні ідейні позиції Шевченка, Лесі Українки, Франка, з однієї сторони, та політично-культурні концепції Скрипника, Шумського та Хвильового, з другого боку, в якими поєднуються вольовість, громадська мужність та готовість на саможертву, яких бракувало «розкаянним недобиткам» розстріляного відродження».

Багато з «шестидесятників» — це вихованці комсомолу та члени КПУ, деякі з них — колишні активісти або робітники ідеологічно-пропагандивного апарату партії; треба припускати, що коли не ідейні впливи, то хоч особисті зв'язки цього середовища ростягаються і на деякі кола сучасного комсомольсько-партійного апарату на нижчих та середніх щаблях

республіканської структури. Характерне для цих представників сучасної опозиції до національної політики партії в Україні те, що формально стоять вони на радянських позиціях, притримуються рямок «соціалістичної законности», приймають основні заложення марксизму-ленінізму та часто покликаються на писання й практику Леніна, а навіть на деякі постуляти Програми КПРС з 1961 р., представляти свою «львовальну опозицію» як послідовну, принципову боротьбу проти наслідків «культу особи Сталіна» в площинах національної політики та провпорядку. В той же час немає сумніву, що їхня опозиція порушує найбільш основну засаду діючої радянської ідеології — принцип «партійности» — заперечує монополію партійного провводу на «єдиноправильну» інтерпретацію марксизму-ленінізму та радянської конституції і права. Важко повірити наскільки таткичними чи реторичними є вихідні позиції цієї частини української інтелігенції. Годі думати, нпр. щоб вона повністю сприйняла ідеалізованого, іконообразного Леніна, сотвореного кремлівською гагіографією не усвідомлюючи в той же час дволикости ленінської національної теорії, ролі Леніна у знищенні здобутків української революції 1917-19 рр. та засадничої тяглости між ленінською та сталінською диктатурою з її атрибутами цензури, негласности, насильства супроти внутрішньої опозиції та зневаги до власних радянських законів. З другої сторони не можна не завважити у тієї «львовальної опозиції» в сучасній УРСР і впливів комуністичного виховання і їхнього мислення категоріями радянської української державности, яка при всій її практичній фіктивності стала хоч для деяких з них психологічною реальністю, у порожні форми якої намагаються вони влити суверенний український зміст. В той же час слід припускати, що в середовищі «шестидесятників» та їхніх прихильників немає одностійдности в їхніх філософських поглядах (вкл. з поглядами на релігію) і в їхній оцінці радянської системи.

Спільного знаменника у опозиційно настроєвих колах української інтелігенції треба шукати в елементарному, стихійно-

му українському патріотизмі, інтензивному почутті відповідальности за долю української культури й національности, ображеному почутті особистої і національної гідности, та обуренні шовіністичним курсом сучасної радянської національної політики. Деякі аспірації цих кіл покриваються із намаганнями прогресивних кіл російської та іншонаціональної інтелігенції в СРСР. Це в першу чергу домагання реальних гарантій «соціалістичної законности»: точне дотримання владою радянської конституції, «гласність» (прилюдність) у діяльності влади, адміністрації, судів й поліції; незалежність судів від диктатів партії; підпорядкування поліції (КГБ) законам і громадській контролі; ефективні гарантії політичних свобод: думки й слова (тому й домагання знесення «гумових» статей Кримінального Кодексу про «анти-радянську пропаганду» та ліквідації цензури), зборів, творчости; вільний доступ до до-революційної, «забороненої» та «зарубіжної» преси й літератури; право на свободне контактування з чужинцями та на подорожі закордон. В кінцевій аналізі ці домагання радянської інтелігенції спрямовані на «детоталітаризацію» СРСР, на встановлення конституційного ладу та розмежування «державної» й «приватної» сфер життя; потенціально — і це добре розуміє сучасне керівництво КПРС — ці прагнення спрямовані до відокремлення держави від партії та комуністичної доктрини.

В той же час у творчої інтелігенції і свої суто-українські аспірації, що випливають із поневолення України Росією, аспірації до яких анти-тоталітарні кола російської інтелігенції рідко займають публічно становище і що до яких вони поділені (приватно, деякі з них принципово згідні на вихід з СРСР тих республік, які цього бажають). Ці суто-українські аспірації, що мають свої паралелі у стремліннях інших неросійських народів це *) —

*) Аналізу аспірацій сучасної молоді інтелігенції в УРСР базуємо в першу чергу на праці О. Зінкевича «З генерації новаторів. Світличний і Дзюба» та репродукованих в ній праць обох письменників (Балтимор-Торонто, 1967), антології В. Симоненко, «Берег чекань» (Мюнхен 1965), збірнику В. Чорновіл, «Лихо з розуму» (Париж, 1967).

1. Визнання за українською мовою й культурою офіційного, державного статусу в УРСР, такого, яким користується російська мова й культура в РСФСР; тому й припинення дискримінації проти української мови, шкільництва, культури, видавництва, науки і т. д.

2. Надання українцям поза межами УРСР, зокрема на територіях більших українських поселень в РСФСР та Казахстані, таких же мовних, культурних та освітніх прав, якими користуються росіяни в УРСР та інших союзних республіках; перебрання УРСР-ом обов'язку культурно-освітньої опіки над українцями в СРСР та закордоном.

3. Припинення дискримінації проти українських кадрів в УРСР, заповнювання державних, партійних, господарських, наукових і ін. позицій громадянами УРСР, припинення вивожування українських кадрів з УРСР та імпортування чужих кадрів з Росії і інших республік; відбування військової повинності громадянами УРСР на території республіки.

4. «Дерусифікація» українського шкільництва, державних, партійних, господарських установ та взагалі публічного життя та «українізація» (в сенсі вивчення і вживання в офіційних відношеннях української мови) «малоросів»; обов'язкове вивчення української мови в російських та інших меншинних школах в УРСР.

5. Повна реабілітація усієї української історичної, культурної та наукової спадщини та суверенність українського культурного процесу.

6. Повна рівноправність УРСР з РСФСР-ом, реалізація Україною її конституційних прав на республіканські збройні сили, на безпосередні дипломатичні взаємини з-закордоном та на безпосередню участь у міжнародному житті; реалізація республіканської «суверености» (що перетворило б СРСР на конфедерацію) а то і зрівняння УРСР із статусом Польщі, ЧСР і інших соціалістичних держав (що однозначне з виходом з СРСР, але не з комуністичного бльоку).

7. Фактична «українізація» і усамостійнення КПУ від диктату Москви, зрівняння її положення із статусом компартій

у Польщі, ЧСР, Румунії, і т. д. Це, очевидно найважливіша передумова реалізації українських спірацій на фактичну «суверенність» УРСР, а в той же час найбільш «еретична» (враз із думкою про вихід УРСР із складу СРСР) стремління української «опозиції» в УРСР, публічне ствердження якого означало б перехід опозиції із «ленінських» та «радянських» позицій на становище «тітоїзму»; тому у виступах в «захальній літературі» «шестидесятників» це домагання лише імпліковане, потенціальне.

Сучасна «льояльна опозиція» в Україні не нав'язує до т. зв. «буржуазного націоналізму», до ідеології чи традиції організованого українського націоналізму, хоч в низці засадничих питань ідейні позиції її речників збігаються із мисленням українських націоналістів. Як і всі інші вітки новітньої української політичної думки, ідеї сучасної патріотичної інтелігенції в УРСР черпають з шевченківської духової скарбниці, із ідейної спадщини Франка, Лесі Українки та інших письменників-ідеологів модерного українства. Мимо нашарувань марксистсько-ленінського впливу, ідейні концепції «шестидесятників» продовжують демократичну й народницьку традицію дореволюційної української інтелігенції, але не виявляють тенденції до ідеологічно-програмового догматизму; з другої сторони, емоційний світ кращих представників нової української інтелігенції пригадує ідеалізм, самопосвяту, мужність і вольовість «геройчного періоду» українського націоналістичного руху, Ольжичівський ідеал нової української людини («Одвага, непохитність, чеснота»). Характерні для ідейного світу «шестидесятників» інтелектуалізм, інтелектуальна чесність, політичний реалізм (але не опортунізм!) та мислення категоріями української державности (радіше як етнографічними критеріями) та вселюдськими, гуманістичними масштабами; намагання гармонійно поєднати «національне» з «універсальним», (тому й певна «дефензивність» у їхньому «виводжуванні прав» України, спричинена мабуть довголітньою офіційною пропагандою проти «вузького», «зоологічного» «буржуазного націоналізму»).

Тому то, визнаючи невмирущість «національної ідеї», деякі речники «шестидесятників» (Симоненко, Дзюба) намагаються пов'язати її із вселюдськими ідеалами «гідності, честі і совісті»; встановлення справедливості й свободи для всіх націй, в тому Україні, вважають вони передумовою міжнародної гармонії та всесвітньої справедливості. З позиції рівності народів (хоч часто називають вони цю позицію «пролетарським інтернаціоналізмом») атакують вони не лише російський імперіялізм та шовінізм, але й американський (Симоненкове «нехай мовчать Америки й Росії») та всякий інший великодержавний шовінізм. Атакуючи всі прояви антисемітизму, включно з антисемітизмом в Україні (враз з намаганнями Москви вигравати проти себе українців і євреїв), Дзюба вбачає коріння всякого фашизму (не лише німецького, але й російського) у неповазі до людини, приниженні її людської гідності, у хамстві та зневазі до її національно-культурної самобутності.

У виступах окремих представників молодого української інтелігенції звучать іноді й нотки соціального протесту — проти закріпачення колгоспного селянства і його експлуатації бездушними й безоглядними бюрократами-накажчиками поміщика-держави, проти соціальної нерівності та класового егоїзму «нової класи». В той же час вдаряють вони по дегуманізації, бездушності бюрократизованої радянської системи, по підпорядкуванні людського щастя паперовим ідеологічним формулам та виробничим плянам, по удержавленій нечесності, гіпокризії й брехні.

У писаннях «шестидесятників» не відчувається шовінізму, ненависти до всяких і всіх росіян, погорди до російської мови та зневаги до російської культури. Їх атаки спрямовані радше проти імперіялістів, шовіністів та «обрусителів» поміж росіянами, проти вивищування російської мови й культури понад українську, проти насаджування їх в Україні. Зате з особливою гостротою вдаряють вони по рідних «русотяпах», «призренних малоросах», «холуях», «підніжках, грязі Москви», картають «національну нетривкість», проступливість, по-

ступливість, потульність українського селянина і мовчазне рабство «та пристосовницьку інтелігенцію», що втратила зв'язок з рідним народом. Центральним моментом у мисленні Дзюби, Симоненка, Черновола і ін. — це мотив «національного сорому», «непомірного сорому й болю за всіх» українських «рабів невільних, рабів по сліпости, рабов рабів, рабів самопосвятних, рабів щирих, рабів усердних і пильнуючих у своєму рабстві, рабів по привілейованому становищі, рабів по панству».

Для Дзюби «безпощадний дух національної самокритики», почуття національного сорому» — це передумова «всякого великого соціального і національного руху, всякого великого національного відродження і змагання». У своїй аналізі на мотив «національного сорому» у Шевченка, Дзюба покликається водночас на Маркса, що вважав такий сором революційною силою, гнівом «оберненим всередину». Словами, що спрямовані до всієї української інтелігенції, Дзюба пише:

Чим вищий національно-політичний ідеал поета й громадянина, чим сильніша його потреба поривати свій народ до революції, — тим більший сором пече його за... вади своєї нації, тим нестерпніше він їх побиває і тим радісніше впивається тонкими чеснотами народу і здобутками національної історії, які ці вади пересилують чи повинні б пересилити; такими історичними прецедентами, які можна цим вадам протиставити (мова всюди йде, зрозуміла річ, не про якісь уроджені вади, властиві тій чи тій нації за її природою — таких не має — а про історично обумовлені й історично минувші вади **).

Для Дзюби, як і для Шевченка, Лесі Українки чи Франка, передумова національного визволення, це духовне, психологічне переродження нації, без якого годі «змінити її історичну долю». Тому й його заклик до боротьби проти «національної нетривкості, поступовості, потульності, перекинства і мовчазного рабства». Для нього, як і для Шевченка, існують

**) Ів. Дзюба, «Очистительный і животворящий вогонь». Мотиви «національного сорому» і національної «самокритики» в поезії Шевченка», Зінкевич, цит. тв.

«дві України: Україна як неперехідне начало, і Україна, як історичний момент», Україна мати і Україна-заблуда, Україна непорочна і Україна «розтленная», Україна «лицарів» і Україна «рабів, підніжків». Во ім'я тієї першої, «вічної», «героїчної» України «лицарів» він відкидає «сучасну», «переходову» Україну «рабів», холуїв, пристосованців. Дзюба і його однодумці не обмежуються проповіддю національного відродження; особистий приклад, своє власне життя й діла, вважають вони невід'ємною частиною виховування нової української людини, бо ж остаточно проба життєздатності й непереможності ідеї — це готовість її визнавати засвідчити за неї самопожертвою, незламністю в обличчі переслідувань а то й смерті. Тому то й намагання опричників режиму — який жахатиметься одвертої конфронтації ідей сучасного руху спротиву в Україні із офіційною ідеологією — з однієї сторони таємними арештами, закритими судами й «конспірацією мовчанки» не допустити до поширення цих ідей у масах українства, а з другої сторони їхні намагання фізично, морально й ідейно заломити речників цього руху, добитись від них «каяття», самоплюгавлення й «засудження» власних ідей у відповідно, за вказівками КГБ, пофальшованій, карикатурній формі.

V

Наскільки репрезентативні є ідеї молодого української культурної еліти для поглядів і почувань українського народу на батьківщині? Чи можливий погром тієї еліти режимом та чи заверне він колесо історії до 30-их років? Чи слід вбачати в появі «льояльної опозиції» в УРСР предвісника революційних перетворень в УРСР в напрямі усамостійнення України від Москви?

За відсутністю достатніх і перевірених даних про те, що відбувається в мисленню й почуваннях широких українських мас, що проходить за закритими дверима центральних і республіканських органів партії, держави та КГБ, важко дати певну відповідь на ці питання. Проте, щоб знайти відповідь на ці пекучі для нас питання, треба відтворити собі хоч при-

близну гіпотетичну картину стану й потенції мислення населення України.

Ми схильні думати, що «шестидесятники» це не відокремлена секта серед «малоросійського» масиву, а радше шпиль підводної ледяної гори-криги, що виринув із ніби-то спокійного плеса радянського «моря»; що під цим плесом цензури, «конспірації мовчання» та поліцейського «благополучія» цей видимий «шпиль» ледовика спирається на широкий, хоч невидимий з-зовні базі активних одностудців, тихих прихильників — «Нікодимів» та зокрема ще досі заляканих потенціально-симпатиків.

Їх опорою, правда, здебільша мовчазною або лише потенціальною — це українські селянські маси. З другої сторони, за винятком Західньої України та менших українських міст, впливи «шестидесятників» мабуть незначні серед «технічної» інтелігенції, адміністративних та «менеджерських» кадрів, дрібної бюрократії та робітництва, не говорячи, очевидно, про численну та стратегічно розміщену російську меншину та русифіковані елементи інших меншин. Як і раніше, по великих містах та районах суцільної індустріалізації панує поруч росіян та здебільша русифікованого єврейського і інших меншинних елементів денационалізований «всьоравновський» тип відвойовання якого для українства і таким чином «українізація» міст та пролетаріату залишаються по сьогодні першорядним завданням українського національного руху. Не зважаючи на ці (зрештою «традиційні») елементи слабости українського національного руху, можна думати, що його ідейні впливи — зокр. «український радянський патріотизм» та спротив русифікації — проникли і у лави Комсомолу та партії. Ані КПУ, ні ЛКСМУ не «монолітна» своїм складом і в їхніх рядах зударяться домінуюча «всросійська» орієнтація із «українофільською» (якщо не українською) течією, «нео-сталінська» із «нео-ленінською» тенденцією, елементи російського шовінізму, якщо не «нео-фашизму», із сентиментами до українського націонал-комунізму. Як і в Росії, партійний апарат на чолі з республіканськими органами намагається втри-

мати консервативну «центристську» лінію спрямовану на збереження «статус кво», яку підтримує в першу чергу основна маса чиновників-бюрократів, «менеджерів» та технічної інтелігенції.

В світлі подій з літа 1965 р. — арештів найбільш політично «ангажованих» речників української опозиції та нагинки на українську інтелігенцію — не можна виключати можливості ширших і більш brutальних репресій супроти української національно-культурної еліти, тим більше, що органи КГБ та прокуратури підпорядковані безпосередньо Москві. Сумніваємося, однак, чи при сучасному укладі сил на верхах КПРС та тенденціях, що виявляють себе в цілому СРСР, можливий поворот до «ежовщини» й фізичної ліквідації культурних кадрів в Україні. Якщо виключити такий поворот до 30-их рр. (передумовою якого було б виникнення нової особистої диктатури сталінського типу), то можна сподіватися, що сучасні репресії не будуть в силі задушити стихійних сил національного спротиву. В рямках їхніх доволі обмежених можливостей впливу на рішення Москви, керівники КПУ мабуть старатимуться не допустити до масового погрому української творчої інтелігенції, бо в світлі досвіду їхніх попередників, підірвав би ґрунт під їхніми власними ногами: їхні об'єктивні інтереси повинні б диктувати їм радше збереження й посилення їхніх зв'язків з українськими масами, бо лише на такій базі могли б вони стабілізувати своє положення, консолідувати й поширювати свою владу коштом влади центрального керівництва КПРС. Як показує досвід з Тітом та проводами сателітних компартій, навіть в найбільш «холуйських» партійних колах не бракує Савлів, що при певних умовах можуть переродитись у націонал-комуністичних Павлів.

Не слід однак перебільшувати теперішню силу цього руху, якого майбутнє в значній мірі залежне від того, чи зуміє він поширити свою базу на міста й робітництво, «українізувати» хоч значнішу частину «малоросійського» міщанства та, зокрема, закріпити свої позиції на верхах КПУ. Якщо виключи-

ти можливість війни та поразки в ній СРСР, революційні перетворення в сучасній Україні неможливі без здійснення таких передумов:

1. Розклад і взаємно-пожираюча внутрішня боротьба в лоні партійно-державного проводу СРСР, яка б привела до всесоюзного керівництва;

2. Втрата довір'я і респекту до партії в широких масах населення та страху перед її репресивними органами;

3. виникнення в Україні організованої політичної опозиції до шовіністичного режиму, яка мала б можливість одверто ширити в масах свої ідеї та програму і організувати їх для реалізації своїх цілей.

З вище згаданих передумов, ще найближча до здійснення друга передумова. Перша передумова, якої здійснення тісно пов'язане з процесами, що відбуваються в Росії, зокр. в лоні центрального апарату та російської еліти, могла б реалізуватись в умовах нової зatoryжної боротьби за наслідство, на подобу тієї, що розгорнулась після смерті Сталіна. Але не можна виключати і іншої можливості, що на випадок розкладу партійної диктатури владу намагатиметься захопити армія, щоб військово-фашистською диктатурою «спастися Росію». Що до третьої передумови, виникнення опозиції з лона молодого української інтелігенції — це лише перший крок в напрямі її реалізації і тут сучасними репресіями та залізною курткою мовчання режим намагається в зародку здушити ядро політичної української опозиції.

Що може зробити українська політична еміграція?

Всіма можливими засобами доводити до відома й сумління світу про фактичний стан в Україні, здирати маску з чорного російського шовінізму й тоталітаризму, виявляти його противоріччя між офіційною теорією і практикою большевицького режиму в Україні, між конституцією й законом та беззаконням партії і КГБ, розмасковувати його облуду й брехню; служити рупором для українського резистансу в УРСР, сприяти йому найширшим розголошенням у світі (включно з УРСР і рештою СРСР) його протестів та даних

про переслідування його речників, оприлюдненням прізвищ великих і малих опричників та яничар, но беруть участь у нагінці проти української культурної еліти, залученням до акції протестів впливових людей доброї волі й сумління серед чужинців, інформування про події в УРСР не лише державних чинників і публічної opinio в Західних державах, але й по всьому світу, включно з комуністичними країнами, закордонними компартіями та т. зв. «прогресивними», лівими кругами в країнах світу.

У виконанні цього важливого та важкого обов'язку перед рідним народом треба оминати всякого групово-партійного егоїзму чи намагань монополізувати «зв'язок з Краєм», а навпаки, залучити до них по змозі найбільші людські, організаційні та матеріальні ресурси української еміграції.

Я. Забужний

НАШІ ЗАВДАННЯ В УКРАЇНІ

В нашій роботі в краю основним, спрямовуючим і рішачим чинником є успіх. Ніякі форми, ні методи не є остаточні й дефінітивні. В цій суворій боротьбі за життя й розвиток народу приходиться, як правило, платити життям одиниць, тих, що добровільно станули до вийняткових завдань. І тому в кожній новій ситуації треба елястично добирати методи і послуговуватися такими інструментами, які власне забезпечують максимум успіху. При як найменших затратах насамперед людського життя, а потім матеріяльних коштів і технічних засобів.

Ми свідомо здані на власні сили. Ми не шукали й не шукаємо посторонньої допомоги, а коли були оферти, ми їх не приймали. Така наша постава зроджувала для нас не одні труднощі, що забирали багато часу, заки ми їх у більшій, чи меншій мірі змогли усунути.

Наша незалежність відома не лише тут, на еміграції, але в не-малій мірі знають про неї теж і там. І кожен звідти, що зустрічається з нами, з нашою системою, нашими людьми знає: за нами не стоїть ніяка чужа рука і в наших рішеннях ніяка чужа воля не може мати впливу.

Положення в Україні за останніх двадцять п'ять років, від коли ми почали залишати область за областю рідні землі, дуже змінилося. Нема такого терору, як зразу після приходу большевиків, покращали матеріяльні й побутові відносини, але боротьба йде далі в тій самій фундаментальній площині. Це далеко не боротьба за політично-державне визволення, це ще і далі боротьба за життя нації. Мета російського імперіалізму, мета большевиків, до якої вони намагаються зблизитися всі-

ми можливими засобами знищити український нарід, звести його до всеросійської провінції, або, як це висловив крайньо виразно спішноязыкий Нікіта Сергеевич, «злити його з російським народом». Ні більше, ні менше. В тому пляні іде один з найтяжчих у житті українського народу боїв.

Кожен, хто хоч побіжно перегляне наші настанови, ухвали Великих Зборів, Конференцій, рішення ексекутивних органів нашого руху, той побачить, що ми непохитно стоїмо на тих самих засадничих позиціях. Зате в програмі своєї роботи в різних умовах і на різних етапах в нас постійне динамічне шукання. Нам чужа застиглість, ми маневром і рухом здобуємо те, на що не вистарчає нашої сили. Програма нашої діяльності в краю і взагалі під большевиками, **плянування** роботи там, ближчі й дальші цілі мінялися не раз за останнє чвертьсторіччя. Рішення, що і як робити, залежало від багатьох співчинників. Є це в першу чергу стан українського національного колективу, його найближчі потреби й можливості, настрої серед народу, які треба використати, або вплинути на їх зміну. Прагнення й думки, які не раз хоч глибоко заховані, але завжди є підґрунтям, що з нього виростають події й учинки. І завжди сили, ті сили, що стоять до нашої розпорядимости.

Далі відіграє свою величезну ролю загальне положення поза залізною заслоною, наставлення большевицької часової політики, їхні протизаходи у поборюванні проявів українського самостійництва й самобутности, а зокрема їхні заходи проти українського революційного націоналізму і його організованих спроб.

Загальне положення у світі, передбачення розвитку подій на близьке майбутнє, відношення сил і їхні заміри взагалі, а зокрема наміри у відношенні до української справи є теж одним із важлів у вирішуванні, що і як нам робити під большевиками, як ставляти й розбудовувати нашу систему, які завдання виставляти першими, а на які звертати увагу пізніше.

**

Згадані комплекси в основному вичерпують ті всі співчинни-

ки, що мусять бути враховані і що впливають на кожночасну програму нашої роботи в Україні. Ми не будемо детально обговорювати всіх її різновидів що містяться між двома її полюсами: максимальним і мінімальним, і міняються залежно від умовин, потреб, доцільности і наших сил.

За чверть століття після виходу з земель, ми перейшли цілий цикл від одної крайности до другої. В цьому періоді ми мали цілий ряд різноякісних відтинків, етапів, що різнилися між собою як натугою роботи, її внутрішньою і зовнішньою характеристиками, так і програмою, тактикою, а найважливіше числом людей, включених в дію.

Початком першого етапу слід уважати 1943 рік, коли ми крок за кроком опускали рідні землі, залишаючи за собою поважний людський апарат, організаційну систему з усіма її характеристичними революційно-підпільними прикметами. Етап цей тривав аж до 1946 р.

Коли йдеться про наші оцінки в цьому етапі, то ми ще дуже виразно були в полоні дотогочасних історичних схем і не усвідомили до глибини революційного переламу, що ставався на наших очах. Та всетаки ми були далеко впереді тогочасного українського думання й передбачення:

а/Виходячи з батьківщини, ми зовсім свідомо розраховували, що виходимо на довше, що мир, який наступить після цієї війни, триватиме роки, заки дійде до нового конфлікту.

б/Довший мир дасть змогу устателізуватися більшовникам принаймні тимчасово, що вони використають і нанесуть нам великих втрат.

в/Суперечності між світовими потугами, а бачили ми їх більше число, як маємо сьогодні, а зокреме суперечності між сходом і заходом зростатимуть і скоріше, чи пізніше породять новий збройний конфлікт.

При такій засадничій оцінці найважливішим для нас було перетривати тяжкі роки, щоб мати основний організаційний апарат, який дасть нам зруб для відбудови організації в обличчі нової воєнної завірюхи. З того випливали наша стратегічна концепція, тактика й практична програма нашої роботи. Ще

довго до відходу зі земель ми лишали в краю задалегідь приготовану перлину, що складалася або з незначних організаційно людей, або з членів, що на якийсь час були вилучені з організаційної роботи й могли прикриватися відходом, або зі зовсім нових людей. Мережу очолював крайовий Провід і згідно з рішенням ПУН, на землях постійно мусів перебувати принаймні один представник, член і речник ПУН.

Крім мережі ОУН покликано до життя групи окремих призначень. Такі групи мали обмежені завдання, нпр. друк і кольпортажа пропагандивного матеріалу в національні роковини, або видавання й друкування інформативного бюлетеню, або допомога політичним в'язням, чи родинам поляглих і ув'язнених, накінець збирання, зберігання й використовування друкованої до большевиків літератури. Серед тих груп найкраще показала себе «Оборона України», група, що перетривала аж до половини п'ятдесятих років.

Окремою ділянкою нашої революційної діяльності була збройна боротьба. Проводилася вона через відділи тодішньої УПА, там де були наші люди, і окремими Відділами ОУН. Хоч ми не передбачували остаточного успіху самій цій формі боротьби в тодішніх умовах, але з різних причин ми мусіли у ній бути. На особисте прохання Командира УПА, Романа Шухевича, в березні 1964 року виконуючий обов'язки Голови ПУН—Голова ПУН сл. п. полк. Андрій Мельник був у той час у німецькому концентраційному таборі—відрядив до УПА ряд наших кваліфікованих старшин, на чолі з майором Польовим і надпоручником Чубчиком. Чупринка зобов'язався в заміну за це припинити виступи бандерівської СБ проти тої частини української громадськості, що не погоджувалася з ними. З багатьох більших і менших збройних Відділів ОУН потримався найдовше—згідно з дотеперішніми відомостями відділ Остапа, бо аж до другої половини 50-тих років.

Вказівки для тих різних формацій, що залишалися під большевиками, випрацьовувалися протягом довгого часу. Перші загальні настанови запали на Київському З'їзді, де взяли участь представники ОУН, підпільних груп, що діяли під біль-

шовиками, та ветерани повстанських рухів в Україні. З весною 1943 р. зі зближенням большевиків до кордонів України, планування на випадок нового приходу большевиків очолив ст. п. О. Ольжич.

В основному інструктажу лягли такі підставові настанови:
а/ З уваги на зовсім нові умовини нової большевицької окупації й умовну тривалість їхнього побуту, тягар роботи мусить бути перенесений на духово-політичний відтинок.

б/ Так поставлене основне стратегічне завдання вимагає від організації і її членів розсіятися в народі.

в/ Майбутнє націоналізму в Україні залежатиме від того, наскільки ми зуміємо своїми впливами охопити цілий український етнографічний терен.

Сьогодні, після довгих років, можемо сказати, що на таких заложеннях побудована наша система справлялася досить успішно з поставленими перед нею завданнями. Однак большевики в боротьбі з нами посідали великої ваги чинник у своїх руках: силу й час. Насамперед, негайно після приходу вони не лише починали методично знищувати всіх, що в який небудь спосіб були зв'язані з патріотичною українською діяльністю, що значно прорідило наші ряди, але й поклали величезний натиск на агентурну систему в українській громадськості. Вийняткові можливості в тому напрямі давав їм той факт, що заходами наших противників було зрушено звесь патріотичний актив, включено його в ту чи іншу форму підпільної діяльності, створено таку масовість, що в ній большевики без труду могли вербувати агентів, провокаторів, інформаторів. Тим вони по-мистецьки користувалися.

І наслідком того 1946 р. розв'язано цілий ряд наших областей, багатьох членів звільнено з роботи і якихнебудь зобов'язань, інших «заморожено». Крайовий Провід розмістився по різних віддалених околицях України, фактично перестав на час діяти, як одне ціле, а кожний член Проводу взяв якийсь терен під свою опіку.

Одночасно з закордону приступлено до побудови нової організаційної системи. На цьому і закінчився перший етап ор-

ганізаційної діяльності в новій большевицькій дійності.

А завдання в другому етапі обмежувалися до таких справ:
а/ ідеологічно-політичний відтинок з особливим наголосом на культурну роботу й виховання молоді.

б/ Інформативно-пропагандивна діяльність, що мала два аспекти: 1) поширювання літератури, перекиненої з закордону, 2) обслуговування терену найновішою інформацією з радія і переданою з закордону.

в/ відшукування людей, що залишилися в живих—в тюрмах і на волі—та втримування їх у відповідній поставі.

г/ В цьому періоді звернено особливу увагу на сателітні країни й українське населення там.

Побудована на таких підставах система справлялася відносно задовільно з поставленими перед нею завданнями. . .

Умовини діяльності большевицькою окупацією, це умовини тяжкої винищувальної боротьби. І навіть найдальшейдучі заходи обережності не захищають повністю від вграт, від зуживання людських сил.

Початок п'ятдесятих років був дуже тяжкий з того боку. Вичерпувалися старші члени організації, а нових майже не прибувало. А при тому мали місце два великі, глибокі недомагання, що звужували щораз більше ґрунт для організації діяльності. Цими фундаментальними недомаганнями були: а/ занепад, а властиво майже розклад соціально-громадської бази, б/ труднощі в психологічному зближенні між організаційними людьми й молоддю. Труднощі ці виростали з різних причин, а серед них немаловажними були органічні розходження між двома поколіннями, що виростали в зовсім інших умовинах.

Було б замовчуванням дійсного стану, коли б ми не відмітили, що щораз частіше можна було в тому часі помітити вичерпання у колах загартованих революційних діячів. Породжувала це не лише затяжка боротьба з большевицькими органами, але віддалена перспектива, або властиво брак опертої на реальних оцінках перспективи зрушення, змін. Між-

народня ситуація застигла, надії на зрушення у зв'язку з корейською війною розвіялися, бо наступило перемир'я.

Назрівав час, коли ми хотіли активно зустрічати життя, а не робити потягнення під примусом положення і приступити до далекойдучих змін в організаційній структурі.

**

На жаль, і далейдучі заходи обережності не захистили нас повністю перед большевицькими протиударами. Як відомо з преси роки 64-65-66 були свідком протиударів з боку большевиків. Десятки людей арештовували большевики у тих роках під приводом різних надуманих закидів, а в першу чергу перестарілих закидів у співпраці з німцями. Всіх їх позасуджувано здебільшого на кару смерти, деяким присуди замінено, а багатьох страчено.

З докладнішого розгляду арештів і судів бачимо, що в тих трьох роках ішлося большевикам властиво про розгром нашої організації. Хоч майже ніде вони не проговорилися про це, але методи й умовини арешту недвозначно це виявляють. При цьому треба сказати, що помічними їм у цьому були, або властиво уможливили їм це деяк колишні члени нашої організації, що зрадили й перейшли на бік ворога.

**

Знищуючи поодиноких наших людей у цих роках, большевики були певні, що оце добивають останніх і після них уже ніхто не прийде. Одні бо будуть знищені, а другі застрашать ся й закинуть своє діло.

Але, як це часто буває, життя насміялося з них. Бо саме в тому часі, коли вони жорстоко розправлялися з нечисленними одиницями, в краю наростав і поширювався новий рух, родилися нові сили і напрямні, починали віяти нові вітри. Вітри не занесені з закордону, не викликані тільки спогадами про недавнє минуле, але нові парості просто з землі. Очевидна річ, що і традиції і спогади, організаційна діяльність і нові ідеї, які сколихують світом, зіграли тут свою відповідну роллю. Але основним і визначуючим було таки зрушення на самій українській землі. Визначуючим була постава людини в та-

мошній дійсності, яка підноситься в супереч і поліційному теророві і партійному комуністичному дурманові, всупереч загрозам і небезпекам підноситься, бо хоче жити по-людськи. Ті всі прояви, що почали показувати себе на поверхні життя в Україні в половині шістдесятих років, не виникли нагло. Вони роками і десятиліттями кільчилися, брунькували в надрах народньої душі, вони сповняли мрії і прагнення кращих одиниць нашої суспільности, вони росли і тужнявіли під поверхнею життя, щоб, набравши сил, прорватися на поверхню. Вже наприкінці п'ятдесятих років ми бачили перші прояви пробудження людини в СРСР, ми бачили, як вона пробувала струшувати зі себе непосильний тягар, накинений на неї партією, поліцією, большевицьким урядом. Ці зміни поглиблювалися, охоплювали щораз ширше коло людей і нарешті показали вони себе дуже виразно в психічній поставі людини і цілих груп, в їхньому погляді на життя, в їхній реакції на поточні події.

На місце застрашеного, загнаного індивіда, що боїться власної тіні й навіть не важиться уявити собі формування власних поглядів і оцінок, починає появлятися тип людини, свідомої своєї вартости, людини, що формує свій світ уявлень, ідей і прагнень. І на диво трьом стовпам большевицького режиму—поліції, партії, бюрократії—ця людина починає обстоювати свої погляди й покликується навіть на свої права.

Процес цей іде глибше і ми бачимо різні групи, що виступають з іншими поглядами, як ті, що їх проголошує актуальна в даній час лінія партії. Рух цей не обмежується до якихсь замкнених кіл, бо ми чуємо про вияви незадоволення серед найнижчих партій большевицької системи, яких використовує і партія і держава, і промисловість і місто, тобто серед колгоспників. Останніми роками були інформації про ряд виступів у різних областях, а серйозність їхню потверджує нагла заінтересованість «долею» колгоспного села з боку «партії і держави» і спроби перевести реформи, очевидна річ на те, щоб приборкати незадоволених. Відомі є виступи робітників у багатьох промислових осередках, а спільні заяви

правників, письменників в обороні фундаментальних прав народу й одиниці нарobili великого клопоту большевикам і придбали великий розголос. Накінець прийшли виступи поетів, учених, молоді в обороні арештованих безправно і запропорених в сибірські тюрми й концтабори.

Отже можемо з повним правом говорити про початки у поставі української людини. Але ми були б далекі від правди, коли б ми не підкреслили такого самого, або подібного явища і в Росії і на Білорусі. Тут на еміграції друкують докази на це. З браку відповідних зв'язків ми не в силі сказати, як ці справи виглядають у балтійських країнах і зовсім не маємо інформацій з азійських теренів ССРСР. Зате є багаті дані про глибокі ферменти в сателітних країнах, зокрема Румунії, Чехословаччинні. Цей перелім супроводжений загальновідомою й обговорюваною тут у нас кризою комуністичної доктрини, що й перевершує фантастична практика партійно-державної бюрократії. Затративши всякий здоровий глузд і самокритику та зазнавшись без кінця, ЦК партії рішає про засади біології, склад атомного ядра, тощо, а вчені історики з його доручення по три-чотири рази за свого життя намагаються міняти події минулого. Кожному ясне, що врешті решт мусів прийти сумнів, а після нього у відважніших спроби шукати правди. А великою допомогою в цьому напрямі були: а/часткове послаблення поліційного терору, тиску, донощицтва, б/ більші можливості порушуватися на терені ССРСР, зустрічатися з другими людьми, обмінюватися думками, в/контакт, хоч ще дуже обмежений, з закордоном.

У висліді стихійні процеси, що органічно виникали серед народу, насамперед у його провідній верстві, почали прибирати більше окреслені, стійкіші форми. Положення визріває до того стану, коли вже не тільки поодинокі люди, чи przypadкові гуртки роблять ту, чи іншу справу, але показуються організовані групи займають становище до різних справ, дискутують у свому нутрі різні проблеми, шукають розв'язок, хоч з теоретичних комуністичних позицій. Це один бік справи, а другий: хоч як вони підкреслюють свій «марксо-лені-

нізм», то всетаки їхня постава й їхня робота ідуть повністю в розріз з гаслами й доступуванням компартії і режиму. Витворюється цілізна, яку розвиток подій повинен постійно поглиблювати.

Тим більше, що деякі з цих груп не обмежуються дискусією. Вони діють на різних ділянках. Ми вже вказували на деякі групові виступи, що власне були інспіровані організованим ядром, а тут наведемо ще декілька. Ось напр. відомий меморіал І. Дзюби до Ц. К. партії, поширений в Україні під назвою «Про інтернаціоналізм і русифікацію» — до речі цей лист є грубим томом, є збірною працею. Та сама справа з листом С. Черновола до Генерального Прокуратора УРСР, — теж кількадесят-сторінковим документом —, як і з монументальним збірником «Лихо з розуму». Всі ці і інші документи доказують: а/перелім у моральному наставленні, поглядах, оцінках передової частини української суспільності в Україні, явище покищо не масового характеру, б/ організованість виступів.

Хоч ці речі не є тим, на що остаточно наставлені ми, ані тим-більше тим, що називається революційною ситуацією, чи один з її елементів, бо до витворення цього ще довга дорога, але це є органічне, стихійно виросле заперечення існуючої в Україні системи і таким чином це вкладається в загальну мозаїку наших плянів і заходів.

На цю ситуацію, витворену в Україні впродовж останніх років та про її дальший розвиток можуть бути різні погляди. Кожен з тих поглядів матиме багато аргументів за собою. Дискусійним і спірним мусять бути в першу чергу оцінки, наскільки поширяться теперішній фермент, а головню його організовані форми, та яка буде відповідь большевиків. Нам тяжко сказати, бо можна побоюватися, що большевики спробують застосувати методи відомі з доби українізації. Давни змогу численним потенційним своїм ворогам вийти на поверхню, новою хвилею терору і репресій захотять вони з корінням вирвати ту нову верству нашого національного відродження, або, як їх назвав один з наших друзів, новаторів. А чи може

положення вже в якійсь мірі вихопилося їм з рук і тиск різносторонніх труднощів і ускладнень не дасть їм змогу опанувати цей новий рух, та розвиток подій буде щораз більше поза їхньою контролею?

Все це може ставатися, як теж може бути сплітання тих двох крайностей: з одного боку большевики з арештами, терором, переслідуваннями відбиватимуться від натиску нового, від назриваючих змін, а з другого боку нові сили в суспільності й нові прагнення будуть такі великі, що, не зважаючи на втрати, вони зростатимуть, пробиватимуться наперед. Ми цього дискутувати тут не будемо, ствердимо тільки: так, чи сяк в обличчі тих подій і процесів ми не можемо залишитися неактивними, не можемо приглядатися, очікувати. Наші завдання ми бачимо ось як:

1/ Головним, пріорним нашим завданням на сьогодні є: сприяти, допомагати тим силам, що вириваються з обруча большевицької доктрини й протиставляться большевицькій практиці та шукають нових, своїх власних шляхів. Нашою метою, щоб цей рух закріпив себе у терені, поширився, щоб він, говорячи образами, розлився широким морем в Україні і в цілому СРСР. Ми свідомі того, що рух цей ідеологічно, світоглядово—не наш. Він ще не в силі вирватися з фарватера т.зв. марксизму-ленінізму й забере не мало часу, поки це станеться. Але з другого боку він мусить розвинутися в заперечення й активне протиставлення цьому «марксизмові-ленінізмові».

2/ Хоч допомогу згаданим силам і елементам ми вважаємо своїм головним у сучасності завданням, всежтаки ні їхній обсяг діяльності, ні її зміст ані не вичерпує, ані не може заступити націоналізму. Вони покищо стоять на виключно культурницькому фронті і то не раз у його дуже початковій фазі, тобто в боротьбі за рідну мову, її рівноправність, самобутній розвиток, чистоту, тощо, за найбільше загальні права рідної культури. Коли ж робити це, затративши дальшу політичну ціль, перспективу, то це виродиться в провінційщину, в український провансальський додаток до російської імперії. Нам же йдеться про те, щоб цю культурницьку роботу і спрямову-

вати в правильному напрямку і не дати здегенеруватися в «культурній самодіяльності».

Ми мусимо своєю діяльністю не лише давати політичне завершення тому культурному відродженні, якщо, теперішнє зрушення розвинеться до того ступеня. . . А ці конкретні завдання починаються постачанням постійної інформації про події в світі, про нові ідеї й здобутки, про працю української еміграції, а навіть про різні випадки й події на терені ССРСР, а зокрема в Україні. Наша література й окремі видання для краю, та взагалі наші видання дуже побажаний продукт в Україні. Будувати мости до населення в Україні, в'язати його безкопечною кількістю ниток і зв'язків, створювати стан, у якому практично всі наші думки й погляди просотуватимуться там, а їхні приходитимуть до нас. Коли б ми хоч у якійсь мірі в духовому відношенні створили одно ціле: край-еміграція, тоді ми маємо дуже твердий ґрунт для дальшої роботи. На цьому місці треба відзначити: коли ще недавно молодь не сприймала наших принципів і гасел, сьогодні нове покоління стихійно ферментує, шукає нових шляхів, протиставитися існуючій дійсності. Це таке поширене явище, що майже кожному з нас наслідком того є можливо щось зробити у цій ділянці.

3/ Ми говорили про сучасне зрушення і фермент в Україні, то допомогу йому, як про наше найперше завдання. Але це ще не все. Треба нам допомагати не лише тим, що вже обвіяні новими вітрами, нам треба поширювати цей рух в широкі кола громадськості, ширити серед неї зрозуміння й симпатії для нового, для шукань. Щоб ті, які вже сьогодні виступили не чулись самими, осамітненими, щоб їм сприяла широка громадськість та щоб у тій громадськості поширювався ґрунт для вирошування чергових новаторів.

4/ Ще є одна ділянка, що ми її ставляємо щойно тепер, хоч потреба в ній була вже давніше. Це допомога в'язням, їхнім родинам, родинам знищених большевиками.

Весь тягар лягає на нас усіх без винятку. Ми не шукаємо допомоги з зовні, ми, з очевидних причин, не приймаємо цієї допомоги, нас самих стати виконати це завдання нашого

життя. Але ми всі. Хоч у нашій організаційній структурі нас не так дуже багато, але включивши всіх, ми доб'ємося багато.

Проф. д-р Ю. Бойко

ДУХОВИЙ СТАН НА УКРАЇНІ ТА НАША ЕМІГРАЦІЯ

(Доповідь виголошена на пленарній секції СКВУ, Н.І. 1967 р.)

Перед нами дуже відповідальна проблема розгляду нинішньої духово-культурної ситуації на Україні, ситуації останніх років. Для всіх нас ця тема важлива, для багатьох з нас болюча, продумувана, зважувана безсонними ночами. В цій темі закладено святая святих нашого майбутнього. І тому наświetлення має бути діловим, позбавленим ефектів, реальним. Ми твердимо цілком свідомо, далекі від будь-якої чуттєвої екзальтованості, твердимо на підставі суворого досвіду: в дні 50-річчя жовтневої революції, в СРСР відчувається внутрішня криза. Криза не сьогоднішнього дня, вона визривала протягом довгих років, вона нині загострюється і не видно ліків для неї, вона захоплює всі сфери життя, а передусім в центрі кризи стоїть різнонаціональна людина і народи. . . Населення всіх республік СРСР невдоволене тоталітарним законодавством, жорстоким обмеженням духових і матеріальних інтересів особистості, неможливістю вільного спілкування, вільного висловлювання думки, вільного політичного організування, бездушно-плянованою системою економіки, постійними господарчими крахами, кричущою соціальною несправедливістю. Цими моментами позначена криза так в Росії, як і серед неросійських народів СРСР. Але є одна найбільша причина кризи, яка робить її зовсім невиліковною. Це розшалений російський імперіялізм, імперіялізм вічний, втілений в Іваномі Грозному, Петрові Першому, в ленінсько-сталінській національній політиці. Імперіялізм нинішніх російських можновладців успадкований від царів і жандармів минулого, бо

й володарям Кремля присвічує ідеал асиміляторства у вигляді «єдиного советського народа», бо для них границі советських республік не є священними, вони, кремлівські володарі, хочуть в кожній республіці бути у себе дома. Обтяжені одвічним комплексом націоналізму, вони виправдують свою політику худосочним ідеалом єдності мов і культур, яка нібито мала би наступити за світової перемоги комунізму, і не спроможні збагнути, що так само, як людська особистість духово ускладнається і збагачується у віках, так і спільнотне життя в націях знайшло універсальний принцип вічної різноманітності, ця різноманітність пускатиме нові парості так, як дерево завжди розростається зеленим гіллям. І цієї вітальності життя ніяка волюнтарна могутність, надихана відьомськими чарами шовінізму, знищити не може. Радянське суспільство є високо індустріялізованим. В цьому суспільстві мусіла зрости і зросла кількісно інтелігенція. Зросло її господарче, а разом з тим і політичне значення. Збільшилася роля інженерів, техніків, науковців, але не тільки цих категорій, а всіх елементів інтелігенції, бо складна машинерія індустріялізованої економіки мусить мати тверде опертя в різних інтелектуальних елементах. . . Широкий терор сталінських масштабів проти інтелігенції нині означав би дезорганізацію господарчого життя країни.

І інтелігент виріс. Він відчуває свою відповідальність за долю країни. Він здобуває значне місце в партії і вже менше рахується з апаратчиком, зі справжнім хазяїном партії. Інтелігент мусить багато думати, вчитися, читати чужинну літературу, бо самі параграфи партійних постанов ніяк не можуть забезпечити успіху державних плянів.

Нинішній інтелігент масовий, і він зливається з народньою масою. Народнім незадоволенням з режиму він перейнятий. Але це незадоволення він підносить на вищій інтелектуальний рівень, формує його своєю індивідуальністю. Все сказане стосується й України. На Україні в 1966 р. навчалось у найвищих школах 740 тис. осіб, навчальні заклади тепер щороку випускають коло 200.000 спеціалістів різних галузей і різного

рівню. Партія дбає, щоб мовним бар'єром, конкурсними іспитами з російської мови обмежити доступ для українського елементу в українську найвищу школу, однак все таки більша частина студентів — українців.

Що це значить? А те, що на Україні твориться і вже створилася широка інтелігентська верства. Це вже не сотні інтелектуалів в Академі Наук і письменницьких організаціях 20-их років, ізольовані від нас, це не тисячі українських вчителів серед моря несвідомої своїх національних інтересів маси періоду НЕПУ. Це тепер уже значна частина народу, що посилено читає, думає, шукає. . . Познакою розривання духових пут марксизму є те, що серед інтелігенції зростає потяг до релігії. Думка ширяє в різні сторони, не бракує інтересу навіть до філософії екзистенціалізму, що його дехто сприймає дуже глибоко. Але поглиблюється інтерес до релігійної філософії, до релігійних підвалин думок і переживань наших предків. В окремих літературних творах під маскою атеїзму ми натрапили на щире релігійне почуття.

Критичний розум молодого покоління бачить Україну у стані національного гноблення і запалюється вогнем протесту проти нього. Це гноблення прикрите облудною маскою дружби народів. Під цією маскою застосовується широка практика визиску народів в інтересах імперського центру і його світово-імперіялістичної політики, русифікації і знищення національної субстанції шляхом перемішування населення.

Українська інтелігенція вступила в боротьбу проти цієї політики партії. . . На закритому судовому процесі весною 1966 р. підсудний, художник Заливаха, заявив: «Даремно на протязі століть намагалися гнобителі знищити українську культуру, мову, але народ вистояв проти ворожої навали, і його не залякати ніякими репресіями, ні спаленням бібліотек, ні нищенням української культури». («Лихо з розуму», Париж 1967, ст. 302).

Останнє десятиліття показало широкий розмах народнього руху проти русифікації на Україні. Нагадую відоме. 1959 року ухвалено на Верховній Раді УРСР зловісну 9-ту точку

«Закону про зв'язок школи з життям». Згідно з цим параграфом, проголошено необов'язковість вивчення української мови в російських школах.

Згаданий закон давав широкі можливості всім зайдям не вивчати мови того народу, з плодів землі якого вони годуються. Цей закон звучав як заохочення для тих українців, над якими ще тяжіє змора рабського минулого і які не розуміють зв'язку рідної мови з глибинами думки та безмежним світом емоцій.

Уперше в советській урядовій практиці вирішено заграти на принципі «демократизму», віддати справу на рішення батьків і навіть самих дітей. З огляду на цей демократизм, партія навіть не заборонила дискутувати над проектом закону. І дискусія розгорнулася, але в таких масштабах і з такими наслідками, яких партія зовсім не передбачала. Відбулося близько 89.000 народніх сходів, в яких узяло участь коло 10.000.000 населення України. Виступало майже 500.000 промовців. Величезна більшість дискутантів не схвалювала ініціативи партії. Ця хвиля була такою могутньою, що потягнула за собою тисячі партійців. Тоді було дано тихий знак з Москви — і Верховна Рада УРСР німо схвалила злочинний закон, справжній символ ілюзорності суверенітету УРСР.

9-ий пункт соромного закону українське громадянство приймало, як шок. Найнестійкіші елементи стали віддавати своїх дітей до російських шкіл. Російські шовіністи дуже конкретно відчували підтримку партії. Брутальні кпини з української мови, назва «хохол» — тепер не є рідкістю. Росіяни, на звернення українською мовою в столиці України, можуть із зарозумілістю відповісти: «не панимаем». Не диво, що в цій задушливій атмосфері кількість українських шкіл зменшується, а диво, що їх таки зберігається значна кількість, і у великих містах, де русифікація шаліє. Так, напр., в Одесі, де українське населення не переважає, є й тепер понад 100 шкіл з українською мовою навчання. В багатьох найвищих школах України русифікатори не наважуються адміністративним шляхом скасувати україномовні виклади.

Русифікація школи — це не тільки переслідування рідної мови учня чи студента. Це також і спотворення української культури, зведення всього українського на рівень провінційального. І так від початкової школи до найвищої. Візьмімо для прикладу український буквар, виданий «Радянською Школою» в 1967 р. Там ми побачимо колгоспні свині і двічі Володимира Ілліча Леніна, який, розуміється, показаний другим дітей так, як колись зворушливо показано Йосифа Вісаріоновича Сталіна в ролі ніжного опікуна малечі. Крім того, дитина має за букварем завчити російські імена «Серьожа», «Альоша» і інші.

А загляньмо тепер у підручник історії української культури, складений Марченком, призначений для високих шкіл. З нього ми довідаємось, що формування української народності припадає на XIV століття.

Період від XIV до XV ст. Марченко називає тривалим відривом від Північно-Східної Русі. Але після цього, вже у XV таки сторіччі — о, яка радість! — налагоджуються економічні, політичні і культурні зв'язки Півночі з Україною. Якщо так було б справді, то як же могла на протязі багатьох віків розвинутися глибока своєрідність української нації? Але це питання Марченко собі не ставить. Його концепції міг би позаздрити ідеолог російського великодержавництва Карамзін, якого дошкульно висміяв іще Шевченко в «Суботіві».

Русифікація простує, розуміється, не тільки шляхами шкільництва. Їй служить навала російських книжок, і не тільки з Росії, а й видаваних на Україні, газети, радіо, фільм, телевізія. Звичайно, все це, від книжок і до фільму, є й українською мовою. Ворогом української книжки є наклад її, ліміт паперу, регульований Москвою. Деякі українські наукові видання з'являються в кількох сотнях примірків, українські п'єси накладом в 1.000 примірників, тоді як гуртків театральної самодіяльності на Україні понад 14.000.

Наклад в 50 чи 100 тисяч для української книжки рідкий, тоді як російська пропогандивна макулятура захарашує книжний ринок сотнями, а то й мільйонами примірників.

«Паперу!» — від років лунає невмовкаючий зойк українських письменників, але Москва має олив'яні вуха до цього розпачливого крику.

А книготорговельна мережа? Не випадково загніздилися в ній зубри російського шовінізму й систематично, пляново просувають російську книжку й ховають українську.

Про це всі знають, усі говорять, протести прориваються раз-у-раз на сторінки преси, і все ж таки могутня рука партії боронить російського шовініста у системі книготоргівлі.

Нині на Україні видається 71 журнал республіканського значення. З цієї кількості тільки 44 з'являються українською мовою, а 27 російською. До кількох сотень російських журналів, що сунуть навалом на Україну, додано ще й ці 27.

Якщо придивитися до характеру журнальної продукції, то побачимо, що, наприклад, медицина майже не має для себе фахових журналів українською мовою, а важка промисловість взагалі не має. Русифікаторам важно, щоб лікарі, які широко контактують з масами, не знали української термінології й говорили з пацієнтами по-російськи. Колонізатори потребують, щоб український інженер, беспорядний у термінології, русифікував українських робітників. І якщо українська термінологія з багатьох ділянок знання все таки сяк-так розвивається, то в цьому маємо бути вдячні ініціативі й сміливості поодиноких осіб.

А мова українських дикторів у київському радіо! Коли вони говорять, ви не раз відчуваєте за їхньою вимовою, що для них українська мова — «иностранный язык».

А фільм? Візьміть, напр., «Киянку». Яка штучність у мові, безбарвність, невиразність!

Мовознавці на Україні констатували, що хоч уже десятки років з української абетки викреслено літеру Г, все таки у багатьох словах, таких, як «Гринджоли», фонема г уперто зберігається. Але літери г немає в російській абетці, тому не сміє бути її і в українській.

Проти російського правопису чужоземних прізвищ в українським письмі починають протестувати наші мовознавці на

Батьківщині. Так, напр., у мовознавця Русанівського читаємо: «. . . треба писати Гейне, хоч в німецькій мові вимовляється Гайне, «Нейе Цейнт», хоч вимовляється «Нойе Цайнт» і т. подібне. Це все одно, що написати, йдучи за англійським правописом не Шекспір, а Шакеспеаре». На жаль, ці протести занадто мляві.

Перешкоджає українським мовознавцям академік Білодід, який «ради лакомотва нещасного» прийняв теорію «двох рідних мов». Деякі українські діячі, що їх життя винесло на чоло, не наважуються протестувати проти русифікації з конкретними вимогами до уряду. Ось, приміром, протест Олесь Гончара на з'їзді письменників: «В силу певних умов рідна мова часто опиняється в становищі гіршому, ніж іноземна».

Оці вже бідолашні «певні умови» з такою клясичною туманністю окреслені! Протест Гончара закінчується проханням ужити, як він каже, «авторитетних державних заходів».

Та є на Україні й люди, що борячися за права рідної мови, жертвують становищем, сім'єю, свободою. Такими є мужні в'язні советських кадетів — філолог Караванський, художник Заливаха, колишній інструктор Обкому комуністичної партії у Львові Осадчий, поет Масютко, ще не заарештований І. Дзюба і багато інших. Подамо до відома хоча би витяг із промови підсудного Михайла Гориня на закритому засіданні суду.

Посилаючися на твердження советських публіцистів, що російську мову в усьому СРСР визнали собі за рідну 10,2 мільйони осіб, він гнівно й з презирством говорить: «Чи слід цим фактом пишатися? Чи не слід дослідити причини, які породили тип громадянина, вірніше людину без роду і племені, для якого «все равно какой язык». Сьогодні українська мова, а завтра російська, а згодом з такою ж легкістю можна переключитись на англійську чи німецьку. Мені огидний тип такого безбатченка». (Лихо з розуму, ст. 41).

Але ми не потребуємо тут говорити лише про трагічні речі. Слід згадати й радісне. У значній частини української інтелігенції з отих переслідувань зросла любов до українського

слова. Але ж яка могутня любов! Ми не знайдемо в сучасному західньому світі прикладу, щоб хтось так пристрасно любив свою мову, так ніжно говорив про неї! І ця любов творить чудеса. З'являється, хоч і смішно малим накладом, маленький, але продуманий, сумлінний «Фразеологічний словник» Н. Батюка (1966 р.), у харківському журналі «Прапор» за 1967 рік прекрасний «Російсько-український фразеологічний словник» І. Виргана та М. Пилинської, збудований на матеріалах української **клясичної літератури та фолкльору**.

Як пильно культивують деякі наші письменники чистоту мови, як вони відчувають її музикальність! З якою величезною посвятою зроблено переклади Арістофана, Гомера, Данте, Шекспіра і багатьох інших світової слави письменників! Гортаючи сторінки цих видань, ясно відчуваєш, як багато нещасна, цькована Україна може допомогти нам, усім тим, що серед матеріальних гараздів, не відучилися шанувати рідне слово.

За ганебних часів сталінізму, історія української літератури подобала на пустельне поле, спалене жерущою пожежою. Згідно з ленінським принципом про дві національні культури в одній, буржуазну й демократичну, визнано Шевченка, Франка, Лесю Українку, Коцюбинського, Грабовського за демократів, їхньою заслугою було ніби те, що всі вони в росіянах відчували старшого брата, всі вони ніби наближались чи до російських революційних демократів, чи навіть до стремління російського пролетаріату. Наближались, але ніколи не удостоїлися гідности стати на рівні з цими «передовими силами всесвіту». . . Отак їх і студійовано. Зате всі інші — Куліш П., Костомаров, Винниченко, Олесь тощо були цілком поза бортом советського корабля науки. Їх можна було ляяти в три заставки, але не вільно було вивчати. В 50-х і 60-х роках становище змінилось. Твори деяких клясиків з'являються у повних виданнях, а деякі у старанно пересіяних цензурою. Видано І. Нечуя-Левицького, В. Самійленка, Костомарова, Грінченка і багато інших, заплямованих тавром «буржуазних націоналістів».

Розуміється, цензура ніколи не пропустить «Геї» В. Самійленка, де оспівано героїзм українських селян-партизанів, де дано влучну характеристику епохи «воєнного комунізму». Також ніколи не буде надрукована поезія Олеся, в якій він могутньо разить Москву за примусове федерування України з комуністичною імперією, не побачить світа його твір бетховенської сили чуття про вбивство полковника Коновальця агентами Сталіна. Зате багато місця присвячено сатиричним віршам Олеся проти еміграції. Не шкодить! Треба, щоб на Україні нас не надто ідеалізували, щоб знали, що, крім чистих душею й серцем самостійників, є й усяка непотріб.

Жалюгідними накладами, але все таки з'явилися розвідки і про Маковея, і про Свидницького, і про Руданського, і про давні українські поети, і про перекладну українську повість XVII — XVIII ст. і багато іншого. Українське літературознавство, нарешті, з увагою звернулося до творів і постатей нашої древньої літератури, з Вишенського починаючи. Великим позитивом було реабілітування засланих і розстріляних письменників 20-х рр. Не станемо перераховувати імен: їх багато, і вони, здебільша, знані. Відзначимо лише, що процес реабілітації тривав багато років: з 1956 р. і до сьогодні. В цій довготривалості видко боязнь Москви, без дозволу якої на Україні нічого не можна зробити. Реабілітація в деяких випадках робиться тактовно, в багатьох — супроводиться фальсифікацією творчості реабілітованих. Взяти хоча б Миколу Куліша. Він починав свій шлях як переконаний комуніст. Його п'єса «97» є певний доказ цього. А пізніше? Пізніше він зрозумів, що таке лєнінсько-сталінська національна політика. І поруч речей вимушених і вимучених (Комуна в степах), з'являлися і речі щирі, відважні. «Народній Малахій» (кілька разів спотворюваний цензурою), «Мина Мазайло» та інші. І чи можна собі уявити, щоб на радянській сцені знов з'явилася «Тьотя Мотя» з Курська і сперечалася із молоддю, що твердо стала на національній позиції? Сьогодні ситуація на Україні дуже подібна до тої, що в «Мині Мазайлі». Тим більше не можна сподіватися, щоб п'єса могла з'явитися без кри-

тичних трактувань, які ясну справу замотують ученими фальшивими коментарями. Є письменники, критики, вчені, яких радянська влада ніколи не реабілітує. Це — Єфремов, Ніковський Хвильовий і інші. Хто вони — пам'ятає вся культурна Україна, і фальсифікатори тут нічого не мають робити. Скрипникові праці **з національного питання** теж ніколи не вийдуть на світло денне. Реабілітаційний процес має свої пікантні сторони. Комунізм постарівся. Він потребує підтримки в романтиці перших років революції, у того покоління, яке ще вірило в комунізм. Тому реабілітується Василя Чумака, Василя Блакитного-Елданського, Сергія Пилипенка. Не можна сказати, що ці поети не мають вартости, як творці слова. Але реабіліторів цікавить комуністичний фанатизм цих наївних, палких і щирих людей. Останнім часом реабілітують і просто таки комуністичний мотлох. Професор Кирилюк піклується, наприклад, про реабілітацію В. Коряка, літературознавця і критика, який написав нікудишню «Історію української літератури», що деякий час вважалася вершиною комуністичної премудрости. Він не викривав талановитих митців слова не лише з наказу партії, а й тому, що чув у собі жилку мисливця.

Так чи так, а реабілітація клясиків і загиблих радянських письменників відіграла величезну позитивну роль. Вона відкрила молодому поколінню цілі скарби неспутаної параграфами думки, безконечну райдугу форм, піднесла національну гордість наших земляків і їхнє бажання пізнати ще й те, що досі залишається забороненим.

Перейдімо до ділянки історії літератури. Не можна нарікати, що на Україні мало літературознавців. Є старше покоління: Кирилюк, Шаховський, Пільгук, Шабліовський, Костенко та інші. Це люди зламані: самі зазнали багато нещастя і іншим завдали багато горя. Це ортодокси. Кирилюк, наприклад, людина і талановита, і ерудит. Але де взяти хребет після всіх пережитих страждань?

Середнє покоління: Волинський, Бернштейн, Кісельов, Новиченко і т.д. Серед них є люди, що хочуть бути самими со-

бою. А ще більше є чиновників від літератури. Може типовою, символічною фігурою серед цього покоління є Бернштейн.

Візьміть по його книги «Українська літературна критика 50-70 р.р.», і другу — «Журнал «Основа» і українській літературний процес кінця 50 - 60-х рр.» Теми, безперечно, цікаві і автор багато знає. Але він повсякчас пильнує, що можна сказати читачеві, а що треба від нього заховати. Це, так скажу, основний «методологічний принцип». Навряд чи стане хтось сьогодні заперечувати, що Драгоманов як фолкльорист, як учений взагалі, заслуговує на студії й пошану. Та не це цікавить Бернштейна, він захоплюється русофільською публіцистикою Драгоманова, він її широко цитує. Драгоманов виступав проти «народовців». Але з «народовцями» Бернштейн обережний, і читач не багато про них довідається. Про Кониського не дасться вичитати нічого, крім налічок.

А може це тиск цензури? Ні, в це ми не віримо. Бо дуже кваліфікований літературознавець Бернштейн не соромиться прямої фальсифікації. У книзі про «Основу» на ст. 46-47 він пише: «Промислова виставка, влаштована в Петербурзі у 1861 р., показала, що серед усіх частин імперії Україна одна з перших висувгаться в капіталістичному розвитку. Про це «Основа» писала з гордістю, наводячи прізвища — українських — (підкреслення наше Ю. Б.) промисловців-учасників виставки, назви «їх підприємств».

Для більшої науковості подано точно рік, число і сторінки «Основи», звідки нібито це взято. Отже, який блискучий осяг! Нарешті лєнінську тезу про буржуазність української нації доведено. Але ось ми беремо «Основу», відповідний рік, число сторінки. Читаємо все від слова до слова. І ні найменшого натяку на назначену «гордість» не знаходимо. Таки нічогоїсьню! А хто ж такі ці українські промисловці? На вказаних Бернштейном сторінках маємо їхні прізвища. Роттермунд Адольф, Лев Шрайдер, Кондратьєв, Богомоллов, Асмолов, Рашке, Ізвєков, Фельдман Іцка,, Кріона Папа Нікола і т. далі — 41 запашне «українське прізвище». До цього 7 прізвищ рене-

гатів, таких як Кочубей. І це все. Це українська буржуазія!

Ми думаєм, що дуже серйозним завданням наших вчених є ґрунтовно, цілком науково й об'єктивно розкривати такі фальсифікації, і то в силу можливості на сторінках неукраїнських наукових видань.

Третя генерація, що вийшла на поле літературознавчої діяльності в 50 - 60-х рр., є дуже численною. Згадаймо хоч би Засенка, Журавську, Бабишкіна, Комишанченка, Басса, Погребенника, всіх не перерахувати. Що це за люди? Серед них знаходимо також кон'юнктурників, таких як, наприклад, Комишанченко, що у своїй книзі «Літературна дискусія 1873-1878 р.р. на Україні» виявив чимало комуністичного обскурантизму.

Але є і інші. Бабишкіна, напр., у свій час була критика за захоплення Олесем. Загалом молодша генерація сміливіше сягає в першоджерела й менше їх препарує, більше розуміє, що твір письменника-не привід для деклямацій на тему відвічної дружби російського й українського народів, що треба розкрити індивідуальну мистецьку специфіру твору та українську літературну атмосферу епохи. Можемо сподіватися, що з цього покоління виростуть творчі продовжувачі кращих традицій Зерова чи Шамрая.

Невтішну картину являє ділянка історії України. Дослідників у цій галузі науки майже немає, зате багато партійних бонз, які в минуле України не вчуваються, трагізму історії свого народу бачити не хочуть, його державницьких вікових змагань не помічають, клопочуться про доведення благодійної ролі російського окупанта на Україні, підтягають факти до цитат з Леніна, так як підтягали раніше до Сталіна.

Характеристичним є в останніх часах досить часте звернення до революції 1917-1919 років, намагання показати українських самостійників у ролі чужинних агентів. Над усім цим трудяться Рем Симоненко, Рибалка, Супруненко та інші. Є це, на нашу думку, виявом бажання партії заглушити інтерес народніх мас до недавньої визвольної боротьби. . . Є ще популярна тема в совєтській історіографії: на підставі розгляду історії радянських часів довести масам, що Радянська Укра-

їна здійснює свій державний суверенітет на міжнародному полі. На цю тему написано також ряд книжок, такі от збірники, як «УРСР в міжнародних відносинах», К. 1959, «УСР на міжнародній арені», К. 1963 та інші. Це також не випадково. Це політична протидія самостійницькому визвольному рухові. Серед цієї моторошної атмосфери раптом залунав несподіваний голос дослідниці Лугової. В «Українському історичному журналі» ч. 3 за 1967 рік з'явилася стаття «Про становище України в період капіталізму». Лугова всупереч інерції останніх десятиліть відновила тезу про колоніальне становище України за часів царату, про слабкість, кількісну та економічну, української буржуазії. Дослідниця наважилась підкреслити, що цей колоніальний стан обтяжував усі верстви українського населення **та перешкоджав національному розвитку України**

Швидко після надрукування цієї статті, в Редакційній колегії журналу переведено промовисті зміни: усунуто з постів відповідального секретаря, головного редактора, заступника редактора, підсилено редакційну колегію, а тоді доручено чиновнику Боровому, аж в 9-му числі журналу, спростувати твердження Лугової. Робить він це «в рукавичках», так, щоб дати до розуміння всій бюрократії республіки, що тези **сміливої** авторки «не актуальні», з разом з тим в його завдання входить писати так, щоб не збудити інтересу читачів до заторкненої проблеми. Атмосфера на Україні розпечена, і партійні вожді воліють обходити гострі кути.

В українській культурі є сьогодні багато скалічених душ, які пробують випростатися і знову падають, і інших за собою вниз тягнуть. І не знають, чи випростаються вони, нарешті, чи це їхні передсмертні корчі?

Ось перед нами Бажан, така знана нам фігура не тільки своїм великим поетичним талантом, але і цілковитою пристосованістю до служби Москві. Ми вже звикли, що останнє брало в нього гору і думали, що бюрократ забив поста. Але сьогодні він стає загадкою. З одного боку він редактор щогорічної одностомної Української Радянської Енциклопедії, в перед-

мові якої така безодня рабського плазування перед Москвою, енциклопедії, в гаслах якої стільки є знуцання з науки і з правди, а з другого, Бажан-редактор цінних двох томів «Історії українського мистецтва», добре виданих, багатих мало-відомими матеріалами з нашого минулого. Як це зрозуміти? Може, це наближення до того комплексу, який переживає Іван Драч?

Я стукаю, вперто стукаю

Чолом б'юсь, б'юсь серцем криваво

Я хочу намацати мукою,

Де справді паливо, а де направо.

Комплекс Бажана деякою мірою типовий. Ось два томи «Нарисів з історії української музики», групи дослідників-Архімович, Карипевої, Шеффер, Шреер-Ткаченко. Це гібридний твір. З одного боку, трактування Веделя, Березовського, Бортнянського, як українських музик, що вимагає від авторів певної громадянської мужності, відгребування із забуття всіх основних постатей української клясичної музики XIX-XX ст., а з другого боку, включення в історію українського музикального життя московської частушки, а далі ще й розмови про спорідненість частушки з коломийкою.

А все таки українська нація знову відроджується. Не доводиться сумніватися, що поети шестидесятники є найзначнішим явищем української дійсності останнього десятиліття. Частина їх наділена високим почуттям відповідальності. Вони вірять в національне майбутнє і в'яжуть його з минулим.

Найнезалежніший із них — Василь Симоненко, що вмер національним революціонером, дуже ясно висловив свою революційну пристрась:

Україно, ти моя молитва,

Ти моя розпука вікова. . .

Громотить над світом люта битва

За твоє життя, твої права.

У нього є відчуття світової ролі України, яку вона відіграє незалежно від Росії, Америки, як сила, що встає. Він знайшов ту форму езопової мови, якою можна висміяти й комуніс-

тичну партію. До кар'єриста звертається поет з презирством: «мугич пісні гугнявно під сопілку». Кожному тут ясно, що на сопілці виграє партія. Розуміється, ані Коротича, ані Вінграновського, а тим більше Драча не можна поставити на один ідейний рівень із В. Симоненком. Не слід нам ні їх, ні деяких інших уявляти в ролі революціонерів. Вони є часткою радянського суспільства. Шестидесятники бачать над режимом фатум його загибелі, внутрішнє загивання завдяки, док-тринерству, бюрократизмові, імперіялістичній свідомості, завдяки занедбанню психологічних передумов для забезпечення продуцента-робітника й селянина.

Шестидесятники це трагічні люди, що стоячи на советській платформі, покищо стоячи, краще за інших, схоплюють своїм мистецьким зором дух смерти, який звис над системою імперіялістичного комунізму. Можна сподіватися, що коли автоматика суспільних процесів піде далі і засудженість системи стане ще очевиднішою, у декого із них вистачить сили стати радикальнішими.

Сьогодні ж — вони проти штучного казенного оптимізму, вони не хочуть радісно сміятися на замовлення і хочуть мати право на смуток. Їх хвилює тривожна відповідальність поета перед космічною добою, етичні проблеми в епоху здобуття космічних просторів. Український космонавт, людина всесвіту, має бути найтісніше зв'язаний з Україною, з її мовою. І українська мова на майбутнє така вічна, як вічним є космос, і в ній закладене світове буяння України. Дехто з них опромінений готовістю до **страждань за ідею, у них знайдете** навіть оспівування величі в'язниці.

В їхньому світі відчуєте колосальної сили цюгливу еротіку, від чистоти й клясичної краси якої ми на Заході вже відвикли. І, нарешті, витончений світ звучання віршу, надиханого, між іншим, і простою складністю образів Ольжича, і несподіваністю асоціацій Антонича, і може навіть лаконічністю О. Лятуринської — але це вже спеціально-літературознавча тема.

Вже після появи перших свіжих творів шестидесятників, усі

молоді письменники були штурмовані вислужниками, донощиками, комуністичними догматиками. Велика частина старших письменників не захотіла брати участі у цьому цькуванні. Дехто з олімпійців пробував зм'якшити ситуацію. Молоді письменники мали на своїй стороні читацьку опінію. Окупант заарештував Світличного та ряд молодих людей, що пробували самотужки, без партійно-урядової опіки, думати про сучасну дійсність. Відсунено від літературно-критичної праці І. Дзюбу. Змушена була на певний час замовкнути незламна Ліна Костенко. Вінграновський склав покайну заяву.

Драч зробив гірше. Він засудив своїх переслідуваних друзів. В інших часах така постава письменника викликала б тільки пригноблення. Але нині реакція його товаришів і почитальників була гнівною, по Україні широко розійшлася летючка. В ній знаходимо отакі рядки: «Не диво службістам, — їх вчили, що в послуху і старанності вся совість, честь і мета життя... Але людина, якій скромно віддавало шану все живе й розумне, що є в нашій інтелігенції. . . Ну, що було в ньому таке, що тягло його в світ духових калік і покручів, скляних очей і гумових сердець? З чого вона зроблена, ця людина, що зважилась наплювати на покалічене ім'я свого народу, на гурт зацькованих на своїй дорозі друзів і лягти раптом під жовтим ліхтарем, де зловтішно регоче юрба професійних циніків? Лягти від імени тих, що ніколи не ляжуть».

І хоч на безвиглядний компроміс із партійними бюрократами пішли Вінграновський і Коротич, і хоч заломився і пригноблений своїм заломанням Драч, рух шестидесятників не припиняється.

Свідчення цього є оповідання Ярослава Ступака «Гордіня», вміщене в журналі «Вітчизна» 1966 р. ч. 12. Твір надзвичайно сміливий, як на льоального советського громадянина, що не зв'язаний з емігрантами, т. званим «буржуазними націоналістами». У творі мистецькими образами порушено проблему народності Української Повстанчої Армії, її виникнення наслідком реакції на сталінську політику геноциду. Якщо Ступака, так як і Караванського, який теж вияснював

явище УПА лютою національновинищувальною політикою Сталіна, ждуть роки советського кацетного режиму, то ще раз розкриється справжній образ т. зв. советського «гуманізму».

Дехто запитає: як такий твір міг взагалі з'явитися на сторінках київського журналу? Не слід забувати, що за якийсь місяць перед тим з форуму V з'їзду Спільки письменників прозвучали такі слова, що декому здавалося, ніби партія справді спроможна зректися шовінізму й расизму. За цю віру редактори журналу «Вітчизни» мусіли розплачуватися принизливими покайнними заявами.

Перед течією шестидесятників розчахнулися дві дороги. Одна поведе зламаних і змучених людей до упокорення світової російського расизму й комуністичного начотництва, а друга дорога веде до плекання підпільного мислення, бо на легальне, незалежне, якого хотіли шестидесятники не дозволено.

Цей рух ставить перед собою цілі добитися права на вислів вільної думки, на право читання таких книжок, яких людина собі забажає. Тут же висловлюють переконання, що нинішній лад і під оглядом національним, і під соціальним стоїть у кричущій суперечності з ленінізмом, з конституцією Української РСР та з міжнародними зобов'язаннями гуманітарного характеру, які СРСР та Радянська Україна підписали.

Цей рух не йде в напрямку насильної дії, лише прагне забезпечення права дискусії в усіх питаннях світогляду й політики, в усіх питаннях моралі та права нації й людини.

В цьому русі є люди різних генерацій за віком і з різних земель України. Заходами руху розповсюджуються такі твори, як «Ніч смерті Сталіна», «З приводу процесу над Погружальським» (справа пожежі в бібліотечі Академії Наук), «Українська освіта в російським шовіністичнім зашморзі», «Промова Айзенгавера на відкритті пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні», «З документів найновішої історії України, спалених у Києві» та багато іншого. Ці речі ходять по руках на всіх теренах України масово.

На вияви цього руху комуністична влада відповіла арештами, вони провадилися у 1963 р., ціла хвиля арештів перей-

шла у вересні 1965 р., дехто арештований пізніше. При арештуванні співробітники КГБ не дуже там розглядалися за доказами вини. Одною із підстав ув'язнення художника Заливахи було знайдення у нього тексту Шевченкової поезії «Доля», яку російські жандарми взяли за нелегальний націоналістичний вірш.

Заарештовані домагалися публічного суду. Поет Масютко заявив: «Проти ідеології борються ідеологією, а не тюрмою». Громадська опінія підтримала цю вимогу (львівська демонстрація коло будинку суду). Але влада домагалася поставити по-своєму. Це наштотувалося на упертий опір в'язнів. Ув'язнено Сачука й суджено 10 вересня 1963 р. Волинським Обласним Судом при зачинених дверях. Ця остання обставина призвела до того, що на знак протесту підсудний відмовився відповідати на запитання. Коли суд все таки перейшов до допиту свідків, Сачук голосно став співати «Інтернаціонал» і тим унеможливив даліше засідання. Ряд підсудних вигодосили мужні промови на суді.

Вони дуже сміливо говорили про нинішню практику національного й соціального упослідження українського народу. Так, напр., Михайло Горинь в останньому слові, замість самозахисту, говорив про свою поневолену Батьківщину:

«Державний звинувач поблажливий до деспотизму Йосипа Сталіна. А чи знає він, що в 30-ті роки на Україні загинули чи назавжди замовкло більше 200 діячів української культури, а в дні війни їх загинуло кілька десятків? Що ж тоді було страшніше для української культури — дні війни, чи дні миру? Тому я заявляю, що боротьба проти сталінізму тільки почалася. Назавжди поховати можливість відродження деспотизму й беззаконія Сталіна можна лише тоді, коли в політичному житті країни братиме участь весь народ, коли буде стероренний надійний механізм контролю за урядом, а вибори в першу чергу будуть перетворені в один із видів такого контролю, коли ініціатива щодо зміни політики в господарських і культурних ділянках належатиме не тільки «верхам», але й «низам», коли зміна матеріяльного становища колгоспників за-

лижатиме не від доброго настрою Косигіна, а знаходитиметься в руках самих колгоспників, коли, накінець, виросте в душі кожного громадянина почуття громадського обов'язку на зміну почуттям обивателізму, які так широко культивуються» («Лихо з розуму», ст. 44).

В особах арештованих бачимо не пасивні жертви, а героїв, які свідомо йдуть на страждання й загибель, певні, що наслідком їхнього мучеництва таки визволиться український народ з-під російсько-шовіністичної опіки й визиску.

Довгі роки вже не було такого відповідального моменту в історії України, як нині. Сьогоднішня криза в СРСР дає Україні велику шансу. З другого боку, сили ворога напружуються в особливих зусиллях, щоб знищити все чесне й активне на Україні та прискорити хід русифікації нашої Батьківщини. При тому бачимо й вагання у ворожій тактиці, розгублення від несподіваного розросту опору. Переживаємо дуже відповідальну історичну пору, в якій ми мусимо поставити себе в більшій мірі, як дотепер, на службу рідному народові. Ми повинні використати всі наші зв'язки і впливи у Вільному Світі, щоб показати перед світовою опінією, що Україна не лише страждає, але й бориться за свою свободу і за демократичні ідеали людства. Нашим обов'язком є уперто змагатися за визволення ув'язнених.

Маємо на увазі не тільки ув'язнених цивільних, а і наших Владик та священників обох Церков, які вже десятки років караються в заслани і не можуть дати про себе звістки. В ділянці Церков тут на еміграції ми повинні не тільки організаційно упорядкуватися, але й дати для Батьківщини матеріали філософсько-релігійного змісту, що відповідають українським національним традиціям.

Обставини історичного розвитку останнього 50-річчя наочно потверджують правильність державницько-самостійницької постави вільних українців та їх сміливого проти комунізму.

Але слід визнати, що всі ми ще мало опрацювали соціально-економічну сторону української самостійницької концепції і на це треба звернути багато зусиль. Українську державну не-

залежність здобуде український народ, не ми. Але від нас Україна жадатиме духового вкладу в конкретизацію соціальних ідеалів, і нашим обов'язком буде цю вимогу Батьківщини задовольнити.

Величезним завданням перед вільними українцями є студії нинішньої української дійсності. Тут потрібен спільний плян, концентрація наукових сил, фінансові засоби. Роля Секретаріату Світового Конгресу тут вирішальна. Важливою ланкою поруч інших дослідних клітин, могла б стати Незалежна Асоціація Дослідів Теорії і Практики національного питання в СРСР. Це тому, що ця наукова Асоціація орієнтується в засаді на підтримку з боку всіх українських самостійницьких чинників, наукове членство вербує з усіх середовищ, працює незалежно від не-українських чинників і має за собою деякі наукові здобутки. Боротьба на Україні сьогодні розгортається передусім в духові площині. Навіть і поневолена, Україна все таки має значні культурні здобутки. Але є багато об'єктів науки, які на Україні зовсім або частинно не можуть бути студійовані.

Наш науковий світ повинен вивчати ті проблеми, які за нинішніх політичних умов не є до вивчення на Батьківщині. Тут потрібно також координації, узгоднення плянів наукових інституцій. Ми повинні подолати тенденції нездорового суперництва між науковими інституціями і більше керуватися національним інтересом, аніж інституційним патріотизмом.

Український Вільний Університет, що багато цінного вніс не тільки в українську науку, але і в світову, має далі розвиватися і тут потрібні, поперше, величезне матеріальне підтримання з боку нашої громади, а подруге, компетентна громадська контроля та допомога в його оздоровленні.

Нарешті, питання перекладів української літератури на чужі мови. Наша література має, кінець-кінцем, посісти гідне місце серед літератур світу. Деяко в цьому напрямку вже й робиться, але не завжди вдало через недостатню кваліфікацію деяких перекладачів. А слабкий переклад не є особистою невдачею перекладача, це завдає болючий удар по українсь-

кій культурі, бо відвертає від неуспішно перекладеного письменника увагу чужинних цінителів і ширить безпідставну уяву про примітивізм українського письменства.

Секретаріатові СКВУ належалося б створити систему матеріального підтримання перекладницької роботи та через рецензії кваліфікованої комісії експертів треба було б стримувати ініціативу перекладачів, які ні за талантом, ні за знанням мов не можуть братися до перекладництва.

У всій нашій праці нам повинен присвічувати той чистий ідеалізм, який горить у поставі в'язнів советських концентраційних таборів, та напруга вічно шукаючого духа, яка тепер так могутньо виявляється на нашій любій, страждальній і героїчній Україні.

Тож, не жаліймо сил і будьмо певні, що визволення нашої нації власними силами незабаром прийде!

О. Зінкевич

БОРОТЬБА З БОЛЬШЕВИЗМОМ В ЗАХІДНЬОМУ СВІТІ

За останніх кілька років виразно видно своєрідну еволюцію в большевицькому відношенні до української еміграції. Коли в повоєнних роках це відношення було наскрізь наступально-вороже, що позначалося в постійних пропагандивних виступах проти окремих українських діячів на чужині чи цілих середовищ — то останні роки, зокрема від часу створення берлінського Михайловського комітету, це відношення набрало цілком іншого характеру. Тут помітно з рівночасними спробами дискримінації окремих діячів і опремих організацій (що було й передше) — Також залицяння чи толерування деяких інтелектуальних груп, чи діячів, включно з публікуванням творів в радянських виданнях осіб з суто національного табору. Немає сумніву, що большевицька тактика від наступу до підступу, може мати, корисні для них і некорисні для нас, наслідки. Тому наше відношення, цебто української національної еміграції, і зокрема ОУН, до тих чи інших большевицьких потягнень і зокрема до панівного режиму в Україні мусить завжди бути наступальне, а не лише оборонне.

З ходом часу, у світлі різних подій і зі змінами большевицької тактики — ми не повинні і не можемо приймати остаточних і незмінних настанов в цих справах, а завжди повинні розглядати дійсність на даному етапі й зокрема дійсність в Україні і в залежності до неї оновлювати наші методи, способи й тактику в боротьбі, відповідно до доцільності.

Наш рух, наша Організація, повинні в цьому відношенні діяти завжди в повній гармонії з сучасністю, мати завжди відвагу ревідувати (в разі потреби) своє попереднє становище, зайняти критичне до нього відношення і як, організація і рух

найбільш усучаснені, бути завжди в переді подій, бути їхнім активним співтворцем, їхнім активним учасником і мати вирішальну роль в їхній такій чи іншій розв'язці.

Наша організація й цілий рух зможуть лише тоді виконати свій обов'язок супроти українського поневоленого народу, коли в дійсності з двох екстремістичних течій, з двох протилежних течій (маю тут на увазі ЗЧ ОУН і ОУНз), будуть завжди виходити з новими ідеями і відкидаючи всякі екстремі у нашій внутрішній дійсності, зуміють вести, як і до тепер, завжди глибоко обдуману й безкомпромісову боротьбу з панівним режимом в Україні.

В цьому, сьогоднішньому короткому виступі, я б хотів зупинитися над кількома відтинками нашої протибольшевицької боротьби тут на чужині. Тут входила б в рахубу справа наших пропагандивних акцій, обширніше з'ясування питань культурного обміну, нашої підготовки до ударів тут і в часі виїздів на Україну, питання українських прогресистів, наше відношення до арештів в Україні та питання оборони українських політв'язнів в УРСР і взагалі за залізною заслоною.

1. Наша пропагандивна дія. Ще в 1954 р., після своєї відлиги в ССР, ОУН перша зі всіх політичних середовищ на чужині, на доручення тодішнього Голови ПУН, полк. А. Мельника, розпочала наступальну революційно-пропагандивну акцію серед всіх тих, які приїздили за кордон. Тут ми мали поважні успіхи в цій діяльності, зокрема у Франції, Англії, Аргентині, Бельгії й інших країнах. З метою несення ідеї і свободи поза залізну заслоною, наша Організація видавала спеціальні заклики, летючки... На пропагандивні акції, зокрема Михайловського комітету, наш рух зразу zareагував контрпропагандою, не негуючи дійсності, не заперечуючи її, не відходячи від справжнього поля бою на ідеологічно-політичному відтинку, а приймаючи бій і переходячи поступово з оборони в наступ. Це давало змогу нашому членству конфронтувати свої погляди й ідеї з большевицькими пропагандистами а також зі звичайними людьми, а це допомагало нашій Організації відчувати пульс життя й дійсність в Україні та відповідно до

того робити такі чи інші потягнення по відношенні нашої краєвої постановки.

Нашу діяльність на цьому відтинку скоро сприйняли інші українські політичні середовища. Середовище УРДП почало тоді видавати газету «Ми ще повернемось», а середовище ОУНз, яке в тому часі вилонювалось в окрему, самостійну організацію, почало сильно активізуватись на цьому відтинку.

Ці перші початкові «зустрічі», які згодом перетворились у колосальну проблему для деяких наших еміграційних політиків, носячи назву «культобміну», для нашого середовища не були нічим новим. Нас вони не заскакували так, як інших, і наше націоналістичне середовище виявилось у цьому випадку найбільш збалансованим, не попадаючи в крайності, так, як це робили інші.

Реактивізація нових пропагандивних акцій саме тепер є не менш потрібна, як це було десять років тому.

Приїзди в країни нашого поселення численних мистецьких і культурних груп, спортивні змагання з участю підсоветських українців, різні виставки, як наприклад — недавні у Франції чи на ЕКСПО в Монреалі, і багато інших подібних, заставляють нас, не доривочно, а **пляново використовувати** такі нагоди, добре до них підготовляти і завжди на них показати присутність нашої Організації, щобто кожна таку нагоду вважати плацдармом боротьби, прямої сутички з ворогом...

Хоч на цьому відтинку ми проявляємо доривочно більшу чи меншу діяльність, то вона вимагає від нас бути постійно в курсі цих справ, мати **достаточні в кожному випадку** інформації — та найголовніше **така дія мусить бути** плянована не перед та добре виконувана, якщо ми хочемо, щоб вона була успішна та осягала свою мету.

2. Питання культурного обміну. Для ясности, нам треба ще раз виразно з'ясувати наше становище до цього питання. **Отже**

а/ Ми за безпосередній культурний обмін між Україною і окремими народами чи країнами. Ми за те, щоб з України виїздило якнайбільше число українських студентів, культурних діячів, вчених. Такі поїздки, знаємо з досвіду, мали не ма-

лий вплив на формування світогляду українців з УРСР, це дає змогу тим людям зустрінутись безпосередньо з західним способом життя, з західною культурою, цивілізацією, наукою, як рівнож **це дає змогу безпосередньо пізнати** всі слабості і силу західної демократії.

б/ Ми є також за те, щоб якнайбільше українців різних прошарків нашого еміграційного життя відповідно підготовані, їхати в Україну, як туристи чи у складі чужинських груп.

в/ Але ми проти того, щоб зараз культурний обмін відбувався безпосередньо між українськими еміграційними організаціями чи установами і товариством культурного зв'язку українців з закордоном, яке існує в Києві. Це наше «проти» ми базуємо виключно на моментах політичного характеру і саме через них ми не можемо бути прихильниками такого обміну.

г/ З особами чи групами осіб, які приїждять з України ми повинні зустрічатись, зокрема ті з-поміж нас, які до таких зустрічей мають відповідну підготовку.

Зробивши таких чотири ствердження у нас виринають дальші два питання:

А/ Як ми можемо використати цей культурний обмін...? і

Б' Як нам відноситись до культурного обміну, як членам української спільноти, членам ряду братніх і загальноукраїнських організацій?

Якщо йдеться про наше членство тут на чужині — то зустрічі з підсоветськими українцями дадуть йому змогу гартуватись у ударі з комуністичною ідеологією, яку хочемо того чи ні, ті приїжджі, силою свого положення, мусять обстоювати. Це дасть нам змогу пізнати й віднайти наші сильні і слабкі сторони, пізнати ментальність тих людей, які вже десятки років живуть в підбольшевицькій дійсності і краще себе підготовляти для праці, для української справи й нашої Організації.

Сьогодні для кожного з нас є ясно, що, зустрічі будуть і надалі відбуватись, люди звідти будуть приїздити й наші люди в більшій чи меншій мірі будуть мати до них відношен-

ня. Тут треба хоч кількома словами з'ясувати, як ми повинні поводитись на таких зустрічах.

— Насамперед в тракті розмови, ми повинні виразно з'ясувати хто ми і за що боремось, щоб в уяві наших співрозмовців не склалось враження, що хтось з нас є прогресистом чи радянофілом;

— Ми не повинні утотожнювати приїжджих з панівним большевицьким режимом. Ми повинні поставити їх по стороні народу, а не по стороні панівного режиму;

Не вимагати від них жодних стверджень чи декларацій, які були б нам до вподоби і промовляли до патріотичної й романтичної й сентиментальної душі емігранта, і які могли б пошкодити їм після повороту в Україну.

При всіх розмовах старатись розказати приїжджим якнайбільше, базуючи свої дані на фактах — про стан поневолення України, колоніальну залежність, дискримінацію і тд. Завжди дати співрозмовцеві такі ідеї й піддати такі думки, щоби він міг їх роздумувати, над ними застановлятись, їх аналізувати і сам робити висновок.

Говорячи про зустрічі, не можна поминути й такого факту, чи таких моментів, які можуть мати негативні наслідки в нашому житті.

Найбільшою небезпекою в таких зустрічах, зокрема масового характеру, є те, що вони можуть породити радянофільство серед молодшої нашої генерації, яка для цього не має належної підготовки. Доказом на це може служити факт великої участі нашої «бітніківської» молоді на виступах різних радянських письменників у Нью Йорку, тієї молоді, яка з'явилась саме на таких виступах, але якої взагалі не видно чи майже не видно в українському молодечому чи студентському житті.

З симптомами радянофільства ми зможемо боротися лише тоді, коли ми будемо мати добре підготовлених людей до такої праці, а в кожній зустрічі, від масової аж до найбільш

приватної, товариського характеру, будуть брати участь підготовлені одиниці з нашого середовища.

3. Наша підготовка до зударів. Великим і дуже важливим завданням нашого середовища є і буде в найближчому майбутньому підготовка молодих людей до поїздок в Україну, в сателітні країни і до зударів тут на еміграції. Як нам відомо цього до тепер ані в нас, ані в жодному іншому середовищі не роблено.

Якщо ми, як організоване середовище, в краєвих справах маємо відіграти поважнішу ролю, то нам не можна встрявати в жодну бульварного рівня дискусію про культобмін. Зі сторони нашої Організації повинна завжди виходити ініціатива й позитивні напрямні, щоб не допускати, щоб наше емігрантське життя скочувалось до такого стану, в якому воно опинилось навколо питань культобміну, зокрема в ЗДА. Було б небезпекою і загрозою для нашого дальшого існування, коли б нас опанувала емігрантщина. Тому на краєвому відтинку нам треба б мобілізувати ціле наше середовище, саме в теперішній ситуації, проаналізувавши найновіші краєві матеріали, поставити краєві справи, як число один в нашій діяльності ставивши їх в різних аспектах і в повну ширину.

Одною з ділянок пов'язаних з краєвими справами є виготовлення цілої вишкільно-підготовчої системи для наших молодих людей, які мали б їхати в Україну і які мали б брати участь в зустрічах тут, на чужині.

4. Питання українських прогресистів. Причиною існування українського прогресистського руху в ЗДА і зокрема Канаді, є між іншим те, що ми всі, ціла українська національна еміграція, замало або взагалі цій справі не присвячуємо жодної уваги. Ми від них, а вони від нас цілковито сепаровані і ми на їхнє організоване життя, на їхній спосіб думання й сприймання советської дійсності в Україні не маємо жодного впливу. Останньо відчувається і у них деякі ферменти і невдоволення існуючим станом в Україні, зокрема національним питанням. Численні поїздки прогресистів в Україну, багатьом з них відкривають очі на русифікацію, колоніальну залежність

України, національну дискримінацію та ті всі нерівності, які існують в УРСР.

Щоб успішно поборювати прогресивський рух, нам треба всіма засобами відкривати їм очі на дійсність в Україні і заставити їх домагатись більших прав і більшої свободи в Україні.

5. Оборона ув'язнених в Україні. Переслідування в Україні, ув'язнення й засуди українських культурних діячів і зокрема творчої молоді викликають абсолютно замалу реакцію серед нас і ми абсолютно замало робимо в їхній обороні. Жахливо низького рівня дискусія в справі культобміну притупила увагу у нас, як політичних емігрантів і в більшості країн українського поселення, акції в обороні наших братів в Україні майже взагалі не проводяться. Винятком тут можуть бути Канада й Франція, хоч і там не виявлено всіх можливостей.

Ми знаємо, що такі протестні акції, прерізного характеру, є дуже незручні для большевиків і вони будуть завжди намагатися до них не допустити, або їх неутралізувати. На цьому відтинку нам би треба:

а/ Ініціювати протестні демонстрації, які мали б відбуватись в приблизно тому самому часі в різних країнах і різних місцевостях і з яких мали б йти резолюції, телеграми, домагання до урядів даних країн, ОН, ЮНЕСКО, «Міжнародної Амнесії», різних міжнародніх організацій.

Демонстрації повинні концентруватись на окремих специфічних подіях чи окремих сучасних актах большевицького терору, що може дати найбільший ефект і підтримку чужинецьких кругів і чужої преси.

б/ Після отримання кожної вістки про переслідування в Україні й арешти виготовляти в чужих мовах окремі інформації й матеріяли та слати їх до чужинецької преси, пресових агенцій, організацій.

в/ Великі можливості для наших протестних акцій відкриваються через організацію «Міжнародня Амнесія».

г/ Оборона політичних в'язнів повинна включати також ор-

ганізування допомоги ув'язненим і їхнім родинам. Для цього ми повинні старатися використати чужинецькі й міжнародні установи, які такими допомоговими справами займаються. Вся ця наша робота повинна мати виразний український незалежний характер і ніколи ми не сміємо допустити, щоб на такого рода нашу працю мали вплив будьякі чужинецькі чинники.

Зовнішня акція серед чужинців є дуже болючою для большевиків. У нас взагалі цей відтинок поставлений дуже незадовільно, а деякі наші середовища задовільняються своїми зв'язками з екстремістичними групами, які крім голосовної фразеології багато користі не приносять. Тому саме нам треба б цей відтинок розбудувати й активізувати.

Поставивши ці справи — ми тоді хоч частинно виконаємо той обов'язок, який на нас накладають наші брати в Україні...

Ю. Пундик

БІЛА КНИГА СТОРОСТЕРЗАНОЇ УКРАЇНИ

«Білою книгою сторостерзаної України» назвало видавництво, Перша Українська Друкарня у Франції, книгу «Лихо з Розуму», яку уклав Вячеслав Чорновол в Україні і яка у відписі попала за залізну заслону московської імперії до рук Організації Українських Націоналістів. «Лихо з розуму» — це збірник матеріалів про двадцять діячів української культури, які були суджені на весні 1966 р. і з яких більшість були засуджені до ув'язнення в таборах примусової праці в Сибірі, їхні промови на суді, листи до державних установ у справі їх незаконного ув'язнення і уривки листів з таборів, а також «захаяльні» літературні твори деяких з них. Книга містить також деякі матеріали, які вже були друковані в еміграційній пресі, а саме лист переданий з табору ч. 17 Дубравного Управління Виправно-Трудових таборів у Мордовській Автономній РСР, промову Івана Дзюби у Бабиному Яру під Києвом 29 вересня 1966 р. і листа В. Скочка, В. Чорновола і Л. Шеремет'євої редакційному колективові журналу «Перець». (Шкода, що видавництво не включило у збірник також листа В. Чорновола до судових органів і державної безпеки Української ССР, який був реферований в еміграційній пресі і який повністю надрукував «Новий Шлях», Вінніпег, в числі за 11 листопада 1967 р.).

«Лихо з розуму» має для нас більш ніж документальне значення. Відколи з-поза советської залізної заслони почали доходити відгуки про ідеологічний фермент в ССР, а західна преса почала містити деякі анти-режимні виступи російських діячів культури, таких як Ахматова, Вознесенський, Сінявський і Даніель, ми з хвилюванням прислухалися, щоб почути

голос з України. Правда, до нас доходили через підсоветську пресу, немов з-за грубої стіни, голоси, які свідчили про змагання за національні права; доходили окремими шляхами вістки про протестні виступи студентів, маніфестації національних прагнень; зрештою отримали ми вістку й про арешти й засуди молодих діячів української культури, але ми не мали документальних даних ані про причини й деталі засудів, ані реакції самих засуджених, не знали точно, чи були це покірні раби і жертви якогось непорозуміння, чи теж свідомі борці за принципи, непокірні прометеї, кальнишевські і шевченки. Ми прагнули почути невикрешлений офіційною цензурою а безпосередню заяву ідейного «вірую» сучасної української людини за потрійними замками московської в'язниці, хотіли довідатися всю незлукавлену офіційним словоблуддям правду про сучасну долю України. Бо ж навіть ті з нас, які намагалися вибрати з доступних нам інформацій зернини тої правди і якнайоб'єктивніше укладати з тих зернин повний образ, нераз в душі тривожилися невпевністю, чи укладений нами образ не є частинно відображенням тільки наших бажань радше ніж правдивої дійсності. Ми в душі нераз кликали за залізну заслону: «Друже брате! Дай знати про себе, дай нам почути Твоє щире слово про те, чи ідеал України Тобі такий же дорогий як нам!»

Одержані й опубліковані тепер матеріяли були неначе відповіддю на наш заклик; вони більш ніж підтвердили наші побоювання про розміри російського безправства в Україні і нашу віру в живучість національної душі українського народу. Зібрані з метою, висловлену впорядчиком на вступі цитатою з Шевченка, щоб читачі розпитали «мучеників»: кого, коли, за що розпинали!», вони є портретом двадцяти «злочинців» (знаки наведення самого впорядчика) і їхніх одностумців, а водночас і актом обвинувачення російського режиму в Україні у духовому й фізичному геноциді українського народу.

Підходячи до аналізу думання отих «злочинців» та їхніх одностумців, важливо мати на увазі, що вони не «професійні» революціонери, ані вихованці підпільних націоналістичних гур-

тків (за винятком, може, одного з них, Святослава Караванського, який під час війни був зв'язаний з ОУН в Одесі), а один з них Михайло Озерний, навіть у листі відпекується від «українського буржуазного націоналізму». Усі вони вихованці советських шкіл, багато з них пройшли активно через комсомол (включно з самим Чорноволом), а один навіть був діяльним членом партії як заступник секретаря парторганізації факультету журналістики Львівського університету (Михайло Осадчий). У передмові до збірника, В. Чорновол дає таку збірну характеристику «злочинців»:

«Засуджений Н. на день арешту мав 28-30 років, він виходець із селянської або робітничої родини, відмінно закінчив середню школу, поступив у вуз (вище учбове заведення — Ю. П.) (дехто після армії), де був активним учасником наукових гуртків; як кращий студент одержав добре призначення, писав дисертацію (або й захистив її), публікувався в періодиці (або й видав книжку). Якщо навіть мав технічний фах, цікавився літературою і мистецтвом, вболівав за стан рідної мови й культури. Ще не одружений або ж одружився незадовго до арешту і має малу дитину».

Правда є між ними й винятки з цієї загальної схеми щодо віку або минулого: Панас Заливаха і Євгенія Кузнецова виростили поза Україною і, як пише Чорновол, «поворот на Батьківщину був пов'язаний у них з відчутною ломкою усталеного духового світу»; М. Іващенко і М. Масютко пройшли війну; М. Масютко і С. Караванський (найбільш кольоритна постать) вже перед тим побували у сталінських концентраційних таборах, останній відсидів 17 років за те, що 20-літнім юнаком під час війни належав у Одесі до ОУН. Однак годі робити з цього факту якісь поспішні висновки щодо політичного світогляду засуджених. Вони і їхні однодумці атакують сучасну советську систему з позицій марксизму-ленінізму та писаних законів. Їхня постава, як пише передмова від **видавництва**, «не політична революція, це тільки духове, психологічне зрушення, що визначуватиме процеси в Україні на найближчих бодай 10 років. Це стан, коли людина підносить голову, звер-

тає, обличчя вгору, до сонця, коли нарід стає на ноги. . .»

Можна було б додати, що їхній виступ — це стихійна реакція національної душі на посилений русифікаційний наступ, на понижування їхньої національної гідності у советській «сім'ї народів», на імперсько-шовіністичне нахабство «старшого брата» — російського фашиста, на якого показує Іван Дзюба в своїй промові в Бабиному Ярі, підкреслюючи, що «фашизм починається не з Бабиного Яру (де німці розстріляли тисячі жидів і українців — Ю. П.) і ним не вичерпується. Фашизм починається з неповаги до людини, а кінчається знищенням людини, знищенням народів але не обов'язково тільки таким знищенням, як у Бабиному Яру» . . Ми не можемо залишати поза увагою фактів антисимітизму, шовінізму, неповаги до будь-якої національності, хамського ставлення до будь-якої національної культури і національної мови. Хамства у нас багато, і в багатьох воно починається від відмови від самого себе, від своєї національності, культури, історії, мови, хоч така відмова не завжди буває добровільною і не завжди людина в ній винна». Важливим фактом є й те що не йдеться тут тільки про відокремлені особи, а що маємо до діла з масовим явищем. Як пише Чорновол, «молодь всіма засобами демонструвала свою солідарність із заарештованими. Під час судових процесів у Києві та Львові, виникали стихійні маніфестації, протести». А автори листа до «Перця» згадують про те, що коли на франківському ювілеї в Києві в залі консерваторії «лунало на честь Каміняра «Россия, родина моя» та «Как ты посмела не поверить», то «під консерваторією і біля пам'ятника хапали за читання Франкових і власних віршів студентів і молодих поетів, кидали їх на півмісяця у в'язницю».

Протестом проти порушення національних прав українського народу на вільний розвиток його культури й мови і проти свідомого російського наступу на українську **духовість** сповнені всі виступи засуджених. Михайло Горинь у своєму останньому слові на закритому суді у Львові протестує проти того, що сотні тисяч українців у Російській Федерації не мають можливості отримувати освіту в українській мові, а в той

же час росіянам в Україні така можливість дана. Опанас Заливаха пише в листі до голови Верховного Суду УРСР: «В одній Російській Федерації, де я раніше проживав, налічується понад 4 млн. українців, які не мають там українських шкіл, серед них не провадиться ніякого українського культурно-суспільного життя. Ломоносов назвав людей, що втратили свою мову — «живими трупами». То ж не дивно, що бувший «живий труп» в моїй особі відчув себе українцем і прилучився до культурного життя в Україні, навіть не вимагаючи рівності в Росії, як одразу ж привернув пильну увагу органів КГБ. Небезпечно бути свідомим своєї національності. Адже нації мають право на забезпечення власного шляху розвитку без ущербу для інших, на основі рівності, а не опікунства». Євгенія Кузнецова, склавши у таборі таблицю мови, якою друкуються республіканські газети і журнали в різних республіках Союзу і яка показує відсутність іншомовних крім російських видань в Російській республіці, а водночас непомірно велику кількість російських видань в інших республіках (в Україні 50% журналів, понад 85% освітніх журналів видаються російською мовою), висловлюється скептично про «революційні завоювання». Автори листа до «Перця» радять редакторам звернути увагу на «невмолимого котка централізації і винародовлення, що вже від десятиліть душить на Україні національну гідність і свіжі пагони національної думки. . . Невже з номера в номер, з року в рік, переживуючи тему підлабузника та окомилювача, пишучи про вибоїни на дорогах і про поламани містки, Ви не помічаєте поламаних душ і вибоїн у серцях, спричинених безжалісною машинною денаціоналізації?».

Поруч згадуваного вище листа В. Черновола, найбільш детальне обвинувачення московському режимові в Україні виставляє Святослав Караванський, якого незаконно послали досиджувати в таборах сталінський 25-літній присуд за листа прокуророві УРСР з обвинуваченням міністра вищої та середньої освіти УРСР Юрія Даденкова у порушенні законів про національну та расову рівноправність, про «ленінські принципи у практиці постановки вищої освіти в УРСР», про «виконання

резолуції XX з'їзду КПРС щодо «ліквідації наслідків культу особи та гальмування відновлення нормальних умов розвитку української соціалістичної нації», та у підготовці некваліфікованих кадрів у школах. Конкретно обвинувачення зводиться до того, що під керівництвом Даденкова в середньому й вищому шкільництві УРСР через русифікаційну політику абітурієнти українських шкіл позбавлені можливості вступати до вищих учбових закладів, «в переважній більшості вищих та середніх спеціальних учбових закладів Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська та інших міст викладання не ведеться українською мовою», «українську інтелігенцію виховують у відриві від свого народу, своєї культури, своєї мови», а викладачі педагогічних інститутів, які мали б виховувати вчителів для середніх шкіл України, відмовляються розуміти українську мову.

Окрему увагу присвячує Караванський Хрущовському закону про вирішення батьками, якою мовою мали б вчитися їхні діти в школах. Караванський вказує на зовсім плянове і очевидне намагання влади витиснути українську мову зі шкіл, яке і призводить до поступового зменшування шкіл з українською мовою навчання (так в Одесі та Одеській області кількість таких шкіл зменшилася з 821 у 1962/63 навчальному році до 603 у 1964/65 році, а самому місті Одесі на 104 школи залишилося тільки 6 з українською мовою). Караванського обурює факт, що «серед певної шовіністично-настроєної частини населення великої популярності набувало кепкування, висміювання української мови та української національності». (А що це не нове явище, бачимо з запису в щоденнику Караванського за 1940 рік: «Він (товариш) здається зазирнув у те, що я пишу, та мені байдуже. Я більше не червонію від того, що я пишу або говорю українською мовою». Це у «вільній» радянській Україні!).

Караванський, як і Дзюба і інші, виступають не тільки проти порушення національних прав українського народу, але взагалі проти російського геноциду й дискримінації інших народів Советського Союзу — жидів, кримських татар («Як

не так, у ХХ віці суспільство, що прагне збудувати найсправедливіший лад на землі, виселює з історичних земель 900.000-ний народ за «зраду Батьківщини» окремих його представників? Кому дано право в ХХ віці витягати з архівів імперіялістичних відносин такі аргументи, що, мовляв, «історично» ці землі не татарські а руські? Коли бути послідовним у такого роду міркуваннях, то Хабаровський, Приморський краї та Амурську область треба зараз же передати Китайській Народній Республіці, бо ці землі російські царі-імперіялісти силоміць відібрали у китайського народу.), чечен, інгушів, калмиків і народів Прибалтики, і проти законів, які не дозволяють українцям поселюватися у містах України, примушують їх виїздити з України, а на їхнє місце спроваджують росіян (лист до голови Ради Національностей Верховної Ради СРСР). Караванський іде ще далі: Він передає польському консулові в Києві листа до Гомулки (подібного листа до Новотного відмовився прийняти консул Чехословаччини), в якому, вказуючи на порушення принципів національної рівноправності в ССРСР, пропонує «за круглим столом комуністичних партій світу. . . засудити факти антисемітизму, українофобства, національної дискримінації та інші прояви буржуазної ідеології, які мають місце в практиці окремих комуністичних партій (читачеві ясно, що йдеться про російську компартію — Ю. П.). Зокрема, розглянути неприпустиму практику дискримінації українського населення Кубані, де українське населення позбавлене будь-яких культурних та освітніх закладів рідною мовою, які були ліквідовані 1937 року і досі не відновлені». Водночас він ставить сміливе питання, яке, як видно, живе в Україні (в іншому листі він згадує про засудження у Львові С. Вируна, М. Лук'яненка й І. Кандибя і інших організаторів Української Робітничо-Селянської Спілки, яка ставила в своїй програмі вимогу більшої політичної і господарської самостійності УРСР «в системі соціалістичної спільноти народів»): «Може, якраз в сучасних умовах розвитку комуністичного руху і доцільно було б, щоб українська соціалістична нація була окремою соціалістичною одиницею в загальному соція-

лістичному таборі», на зразок Польщі, Румунії і інших «сателітних» країн?

До подібного висновку прийшли українські комуністи (Хвильовий, як приклад) на початку 30-их років і відповіддю на це був сталінський терор. На думку української теперішньої проти-режимової опозиції, теперішні методи режиму дуже наближені до сталінських методів, відновлення, на думку Караванського, «часів беззаконня, коли за справедливую критику людей розстрілювали», повторення того самого розходження між заявами і практикою, яке характеризувало Сталіна. Михайло Горинь, вказуючи на факт того, що «в 30-ті роки на Україні загинуло чи назавжди замовкло більше 200 діячів української культури, а в дні війни їх загинуло кілька десятків» питався на суді: «Що ж тоді страшніше було для української культури --- дні війни чи дні миру?». А Караванський оправдує «обурення народу, яке вилилося в народне повстання 1943-1949 р.р.» (українську повстанську боротьбу), як неминучу і справедливу реакцію на сталінський терор. Подібно лише і Масютко в листі до прокурора УРСР: «Проти ідеології боряться ідеологією, а не тюрмою. І коли тюрма приходять на послуги пануючій ідеології, то, як свідчать факти з історичної практики, така послуга обертається в найгіршу шкоду. Практика часів культу особи Сталіна показала, що прикривання суспільних вад репресіями приводить до зародження антагонізму між урядом та широкими масами. . .» Поведінка судів і органів безпеки по відношені до тепер засуджених діячів культури, на думку Масютка, є повторенням практики часів культу особи: «Судять за слово, за висловлену думку, так само, як за часів Єжова чи Берії, повертаються до часів терору і репресій, беззаконня і самочинства. І тоді прагнення захистити радянську владу обернеться у свою протилежність. Це буде така антирадянська агітація, якої ніякий ворог радянської влади ніколи не зможе придумати».

І тому, на думку Караванського, судити треба не його товаришів по таборі, а генерального прокурора СРСР Руденка і інших товаришів і спадкоємців Берії, які ще далі сидять при

владі — судити за колишні злочини за часів Сталіна, за теперішні порушення конституції й законів ССРСР і УРСР і за порушення Деклярації Прав Людини, схваленої ООН і яку підписали також уряди ССРСР та УРСР. На порушення Деклярації звертають також увагу Гель, Осадчий і Заливаха.

Вражає відсутність каяття (з листа Є. Кузнецової з табору довідуємося, що засуджені «звинувачують» одного з суджених, Миколу Гриня, за те, що він на суді каявся) навіть у незвичайно важких умовах таборового існування і таборового режиму, який намагається зломити ув'язнених і морально і фізично. Навпаки, з листів і заяв видно повторення Шевченкової заяви на заслані: «Караюсь, мучуся — але не каюсь!» Цікаво, що і ув'язнені бачать у своїй долі і боротьбі повторення боротьби Шевченка. Є. Кузнецова пише в річницю народження Шевченка: «Приєднаємо ж і наше маленьке горе до страждань цієї великої людини. . .» А Михайло Осадчий пише в тюрмі:

«Чи я один? Йшли мільони нас
На Кос-Арал, за Соловецькі стіни.
Священним ім'ям сина України
Ввійшов у світ і наш малий Тарас.»

(Це мова про маленького сина Осадчого, який народився у добу після винесення вироку на його батька). Також В. Чорновол у передмові до збірника, згадуючи про те, що талановитому мистцеві Панасові Заливасі, відібрали в таборі фарби, а далі заборонили малювати, заявивши: «Вы сюда исправляться приехали, а не рисовать», пише: «Як тут не згадати Миколу і з його славновісним «запращенням писати и рисовать»? Воістину, все вертається на круги свої.»

Тому, що суди над «злочинцями» були закриті (явне порушення законів, як це доказує документально В. Чорновол у своєму листі), ми не знаємо деталей про те, як вели себе на суді обвинувачені. Але з скупих інформацій видно, що вони вели себе гідно, обвинувачуючи обвинувачів. Це видно з промови М. Гориня; а, як інформує Караванський, суджений у Волинському обласному суді в Луцьку Ю. Сачук, не добив-

пийсь відкритого суду, відмовився відповідати судді. «Суд тричі відходив на нараду і тричі Сачук відмовлявся відповідати, а коли суд перейшов до допиту свідків, Сачук став співати «Інтернаціонал» і тим самим не дозволив провадити закрите судове засідання.»

Засуджені не каються, бо вірять у свою правду і готові за неї боротися і терпіти.

«В мене сонце і небо
Лютий ворог украв,
Він мене покарав
За любов мою щиру до неба,
За любов мою, сонце, до тебе,
За любов мою, сонце, до тебе,
За любов мою, люди, до вас. . .

пише М. Масютко у тюрмі львівського КГБ. Панас Заливаха пише голові Верховного Суду УРСР: «Даремно на протязі століть намагалися гнобителі знищити українську культуру, мову, але народ вистояв проти ворожої навали, і його не злякати ніякими репресіями, ні спаленням бібліотек (Мова про спалення бібліотеки Української Академії Наук у Києві — Ю. П.), ні нищенням пам'яток української культури. В моєму обвинуваченні органи КГБ написали: «. . . як морально не стійка людина, підпавши під вплив. . .» і т.д. Адже бути українцем, свідомим своєї національної гідності, не є «шкідливий вплив», а обов'язок чесної людини. Зрікатися свого, національного — принизливо і аморально, а працівники КГБ, що намагаються заставити людину зректися свого, зловживаючи владою, є кримінальні державні злочинці, гідні лави підсудних». В листі з табору до І. Світличного він пише: «Всі віримо, що любов до Батьківщини не є злочин, а святий обов'язок громадянина. Це надає сили і впевненості в своїй правоті і віри в те, що рано чи пізно дійсні злочинці будуть викриті і справедливо

покарані. Віримо і сподіваємось.» Йому вторує Михайло Осадчий:

«Батьківщино, чи знаєш ти?
Я тобі відкриваюся чесно:
Я не випив гріха ні наперстка,
А за горе моє — відімсти.»

Матеріяли зібрані в книзі «Лихо з розуму» — це також заклик і до вільного світу і до нас. Один з тюремних віршів Караванського нахивається «До совісті віку»: Описуючи сцену розстрілу над відкритою могилою, де «на трупах трупи» в'язнів, яким руки дротом скрутили «спадкоємці Ягод і Берій», автор пише:

«Ти ж гляди — бережи свій череп,
Вільний розуме --- Совість віку,
По тобі у космічну сру
Кулеметний вогонь відкрито!»

Це кулеметний вогонь не тільки по вільному розумі, але й по вільній людині, по націях, які прагнуть зберегти свою волю, духовість і права перед наступом російського фашизму помальованого на червоний кольор. І нам, до яких звернені заклики новітніх косаральців, жертв «спадкоємців Ягод і Берій» та їхніх однодумців, які ще перебувають на волі, треба негайно мобілізувати опінію світу, щоб рятувати ув'язнених від смерти в новітніх концтаборах, допомогти їхнім родинам позбавленим матеріального забезпечення і --- рятувати українську націю від фізичного і духового геноциду російського фашизму. Почувши цей заклик зі сторозтерзаної України, українська суспільність у вільному світі ніяк не має права перейти над ним до денного порядку і до щоденних питань своєї «великої» еміграційної політики. Велика політика — це Україна і та боротьба, яку вона зараз веде і на неї повинна бути спрямована вся наша увага. Інакше --- відмовмося від нашої совісті, до якої апелює Караванський.

ЗМІСТ

А. Заревівський

Сучасний суспільно-політичний стан в Україні ст. 5

Д-р Б. Боцюрків

Ідеологічна криза в СРСР та ідейні процеси в Україні ст.23

Ярослав Забрадний

Наші завдання в Україні ст.55

Проф. д-р Ю. Бойко

Духовий стан на Україні та наша еміграція ст.68

О. Зінкевич

Боротьба з більшовизмом в західному світі ст.89

Ю. Пундик

Біла книга сторозтерзаної України ст.97

СКОРИСТАЙТЕ З ВИПРОДАЖІ І ЗАМОВТЕ ТА ПРОЧИТАЙТЕ СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ:

Яків Шумелда

**СТРАТЕГІЯ ТА ТАКТИКА
УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ**

Це праця, що намагається з'ясувати, усистематизувати, зімкнути в одну цілість і висунути цілий ряд міркувань про основні завдання та практичні заходи чи кроки на різних відтинках сучасних та грядучих українських визвольних змагань.

90 ст.

Ціна \$ 2.00

Ярослав Гайвас

КОЛИ КІНЧАЛАСЬ ЕПОХА

В книжці наświetлюється побут українських самостійників на СУЗ, в час другої світової війни.

143 ст.

Ціна \$ 2.00

Максим Скорупський

У НАСТУПАХ І ВІДСТУПАХ

(спогади)

Це розповідь Курінного УПА кривавих роках 1939-45, безпосередня, об'єктивна, без партійної мети.

260 ст.

Ціна \$ 3.00

Евген Онацький

З ЧУЖОГО ПОЛЯ

Переклад італійських, англійських, американських та аргентинсько-іспанських авторів. Збірка ця обіймає реалістичні оповідання, автобіографічні сповіді, пригодницькі новелі і навіть сатири та гуморески.

145 ст.

Ціна \$ 3.00

Евген Онацький

ПОРТРЕТИ В ПРОФІЛЬ

... Саме тому і я в цих «Портретах в профіль» намагався схарактеризувати ту чи іншу особовість... тільки в одній чи кількох найбільш маркантних її рисах, які найбільш наближались би до цілоти. Автор.

На зміст складаються характеристики, між іншими, таких світочів людства:

Г. Д'аннунціо — герой гарної казки.

Нікольо Паганіні — диявольський музикант.

Вольфгам Гетте — універсальний геній.

Ф. Ніцше — попередник модерного націоналізму.

Шевченко — багатогранний національний геній.
Оскар Вайльд — геній парадоксу.
Гульєрмо Марконі — переможець простору і часу.
Та багато інших.

300 ст.

Ціна \$ 4.50

МАЛЮЄМО

Книжечка призначена, щоб улегшити нашим найменшим навчання української азбуки, розмальовуючи рисунки.

Опрацювали члени Комітету Виховного Семінаря при 29-му Відділі Союзу Українок Америки в Чикаго:

Марія Волинець, Дана Дикий, Дарія Маркус, Ореста Пілецька.

Обкладинка й рисунки: Ліда Петруняк.

ст. 56

Ціна \$ 1.00

Ганна Черінь

БРАТІК І СЕСТРИЧКА

«Для дітей і не дітей, — присвячена ця збірка поезій, що її названо дуже стисло: «Братік і сестричка». . . назва, що хоче висловити філософію книги — ніжність, ласку, любов, добро, висловлені з винятковою ясністю, щирістю, сердечністю і гумором. Патріотизм і ностальгія доповнюють її моральний зміст. Книжка рекомендувана Об'єднанням Працівників Дитячої Літератури».

Улас Самчук

92 ст. великого формату, багато ілюстроване.

Ціна \$ 3.00

Степан Риндик

ПРИГОДИ І ЛЮДИ

Збірка оповідань зі закраскою гумору.

396 ст.

Ціна \$ 3.00

Кожий, хто замовить книжок на суму \$ 20.00 або більше, одержить даром плиту *RCA Victor*, з творами М. Лисенка у виконанні *Francois D'albert — violinist i Catherine Sauer Smith — pianist*, що в продажі виносить \$ 5.95. (важне до 1.1.1969).

Замовляти в:

“Ukrainian Books”
2315 W. Chicago Ave.
Chicago, Ill. 60622

